

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Факултет по славянски филологии

Катедра по общо, индоевропейско и балканско езиковедие

Автореферат

на дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен
„доктор“ на тема

**Произход и развитие на думите, изразяващи емоцията гняв в
иберороманските езици**

Докторант: Демина Иванчева

Научен ръководител: доц. д-р Биляна Михайлова

Професионално направление: **2.1.Филология**

Научна специалност: **Общо и сравнително езиковедие
(Индоевропейско езиковедие)**

София, 2023

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита от Катедрата по общо, индоевропейско и балканско езикознание към Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“ на2023 г. Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 2023 г. от ... часа в Ректорат, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, съгласно Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и академични длъжности при Софийския университет, пред научно жури, назначено със заповед на Ректора в състав:

Съдържание:

I.	Увод	1
1.1.	Въведение в темата и актуалност на изследването	1
1.2.	Цели и задачи на изследването	1
1.3.	Обект и предмет на изследването	2
1.4.	Методология	3
II.	Етимология – дефиниция, цел и обект на изследване	4
2.1.	Етимология – основни концепции	5
2.2.	Реконструкция на значенията	5
2.3.	Полисемия	5
2.4.	Типове семантично развитие	5
2.5.	Трудности в етимологичното изследване	6
III.	Емоцията - основни концепции	6
3.1.	Разграничението между емоцията и чувството	7
3.2.	Дарвин и психологията на емоциите	7
3.3.	Теория на Джеймс-Ланге	8
3.4.	Теория на Кенън-Бард	8
3.5.	Феноменологични теории за емоциите	8
3.6.	Емоциите и социологията	9
3.7.	Поведенчески теории за емоциите	10
3.8.	Емоциите и психологията	11
3.9.	Модел на Шахтер-Сингер	11
3.10.	Емоциите и лингвистиката	11
IV.	Гняв – дефиниция и развитие в индоевропейските езици	12
4.1.	Етимология на думата <i>cólera</i>	13
4.1.1.	Португалската дума <i>cólera</i>	14
4.1.2.	Испанската дума <i>cólera</i>	14
4.2.	Етимология на думата <i>fúria</i>	15
4.2.1.	Португалската дума <i>fúria</i>	15
4.2.2.	Испанската дума <i>fúria</i>	16
4.3.	Етимология на думата <i>furor</i>	17
4.3.1.	Португалската дума <i>furor</i>	17
4.3.2.	Испанската дума <i>furor</i>	19
4.4.	Етимология на думата <i>ira</i>	20
4.4.1.	Португалската дума <i>ira</i>	20
4.4.2.	Испанската дума <i>ira</i>	20
4.5.	Етимология на думите <i>raiva</i> и <i>rábia</i>	22
4.5.1.	Португалската дума <i>raiva</i>	23
4.5.2.	Испанската дума <i>rábia</i>	24
4.6.	Етимология на порт. <i>sanha</i> и исп. <i>saña</i>	26
4.6.1.	Португалската дума <i>sanha</i>	29

4.6.2.	Испанската дума <i>saña</i>	30
4.7.	Етимология на исп. <i>enfadar</i>	31
V.	Заклучение	33
	Приноси	39
	Библиография	40

I. Увод

1.1. Въведение в темата и актуалност на проблема

Емоциите и тяхната същност са тема, която е изследвана още от древни времена и продължава да бъде обект на дискусии в различни научни сфери. Понятието за емоция е сред централните задачи на учените, които изследват как различните култури определят, възприемат и изразяват емоциите. Жестове, мимики, действия и думи се изследват от най-ранни времена, древногръцките поети и философи поставят емоцията в центъра на своето творчество, стремят се да разберат по-добре природата ѝ, откъде произтича, какво я провокира и как може да бъде контролирана. Очертаването на ясните граници на изследвания обект се оказва една от трудните задачи поради различията в гледните точки на всеки, заел се да го изучава. Възникват нови въпроси – кои са чертите на емоцията, които могат да се приемат за универсални, независимо от културата на един народ, от вярванията му и историческия период, в рамките на който разглеждаме темата; дали емоциите, които определяме като положителни или отрицателни ще бъдат дефинирани по-същия начин от друг; ако една емоция е считана за отрицателна, това означава ли, че не можем да открием начин, по който да ни помогне да се самоусъвършенстваме, като се научим да я контролираме. Това са само част от многобройните въпроси, пред които се изправяме, когато се заемем с изследване върху емоциите и тяхната същност. Езикът е ценен източник на информация, думите не просто назовават обект или понятие, те съдържат история, която отразява промени през различните епохи, важни събития в културно-исторически план, в религията, политиката и други сфери. Важно е първо да установим общия произход на думите, отнасящи се до анализирания емоция, а след това да проследим какви промени са възникнали в семантиката и до каква степен се различават начините, по които гневът се изразява в португалски и испански език.

1.2. Цели и задачи на изследването

В настоящето изследване е предложен етимологичен анализ на думите, означаващи 'гняв' в иберороманските езици, като вниманието е насочено към историческата лексикология. Разгледани са произходът и развитието им от най-ранния период, в който са засвидетелствани, какви са първоначалните значения, с които се срещат. Въз основа на примери от различни литературни жанрове е направен опит за установяване на семантичния развой, който се наблюдава при тези думи, съпоставени са техните значения и са представени някои проблемни етимологии и хипотези, свързани със сигурното установяване на произхода на конкретни думи. За тази цел е необходимо да се изпълнят следните задачи:

- да се направи преглед на теории за емоциите от различни научни сфери
- да се представят теории, в които е разгледана емоцията гняв
- да се представят моделите на семантичен развой на думите за гняв в рамките на индоевропейските езици
- да се намерят и съберат достатъчен брой източници от различни периоди, в които да присъстват думите
- да се представят думите в иберороманските езици, които да бъдат подробно анализирани в дисертационния труд
- да се анализират опитите за етимологията за всяка дума, а след това да се разгледат конкретните лексеми в двата ибероромански езика
- да се направят изводи от проведеното изследване – обобщение и анализ на резултатите

1.3. Обект и предмет на изследването

Обект на изследването са португалският и испанският език, като се включват и други езици от иберороманската група като каталонски и галисийски. Предмет на изследването са думите, означаващи емоцията гняв в съответните езици – *cólera*, *fúria*, *furor*, порт. *raiva* и исп. *rabia*, порт. *sanha* и исп. *saña* и исп. *enfadar*. Като основен източник са използвани етимологичните речници, в които присъстват думите и които съдържат информация както за значенията на думата, така и за формата. Примерите, които придружават всяка от анализирани думи, са от текстове от художествена и нехудожествена литература – поезия, проза, религия, политика, исторически хроники. Наличието на цитати от тези източници помага да се установи кое е преобладаващото значение на дадена дума в определен времеви период и/или жанр. Анализът на синонимите ни позволява да определим интензитета на емоцията, изразявана от всяка от думите.

В дисертационния труд са представени теории за емоциите от сферата на психологията, философията, социологията и лингвистиката. Запознаването с различни гледни точки относно концепцията за емоция и нейната същност е от съществено значение за изследването, тъй като е необходимо да се дефинира ясно какво представлява емоцията, как се различава от чувството, може ли да се посочат черти, универсални за всички емоции, а след това да се представи и самата емоция гняв в рамките на същите теории.

В дисертацията се разглеждат и някои трудности, пред които се изправят учените, като липсата на достатъчно източници от определен времеви период, което може да възпрепятства пълното реконструиране на семантиката на дадена дума.

1.4. Методология

Изследването на темата изисква интердисциплинарен подход и затова са представени и приложени методи от различни научни сфери. Използването на сравнително-историческия и етимологичния метод е съчетано с изследване на лексикалната семантика в синхронен план, тъй като е важно да бъдат установени стойностите на отделните думи по отношение на останалите елементи на системата. Предметът на изследването изисква цялостен филологически анализ на езиковия материал, при който се привеждат и данни и анализи от други науки, преди всичко от психологията, културната антропология, историята.

На първо място е представена етимологията като наука: кой е обектът ѝ на изследване, какви цели се поставят в изучаването на историята на думите, кои са проблемите, с които ученият може да се сблъска в процеса на работа. В анализа на думите за емоцията гняв са разгледани процеси като словообразуване, с който е направен опит за анализ на отделните елементи от думата и е направено сравнение със същите или сходни форми в други езици; семантично развитие, с което се анализират връзките между значенията както в рамките на една дума, така и между две и повече лексеми; направен е опит за реконструиране на значенията и се търсят причините, довели до настъпилите промени в семантиката.

За да се изследват думите, обозначаващи емоцията гняв в иберороманските езици, е необходимо първо да разгледаме понятието „емоция“ и определенията, които получава спрямо различни теории. За целта са представени критериите, според които емоциите се делят на първични и вторични, тъй като е важно да се установи мястото на гнева в рамките на тези категории. Разглеждат се някои от най-ранните теории за емоциите и основни въпроси, които залягат в множество изследвания по темата. Стремещът да се обхванат повече гледни точки за същността на емоциите налага въвеждането на теории от различни клонове на науката. Обърнато е внимание на основополагащи изследвания като *The Expression of the Emotions in Man and Animals* („Изразяване на емоциите при човека и животните“) на Чарлз Дарвин, теорията на Джеймс-Ланге, свързана с отношението между физическата реакция и емоцията, феноменологичните теории на Дензин и на Де Ривера, както и на емоцията, разглеждана в рамките на лингвистиката, където е представена теорията за Естествения семантичен метаезик (ЕСМ), разработена от Анна Вежбицка.

Разглеждана е самата емоция гняв: какво място заема в рамките на всички емоции, как и под влиянието на какво се поражда, с какви средства се изразява. В тази част от дисертацията отново са засегнати теории от сферата на психологията и лингвистиката с фокус върху гнева.

В следващата глава започва същинският анализ на думите със значение ‘гняв’ в испански и португалски. За изследването на семантичното

развитие са използвани източници като етимологични речници на двата езика, речници на латински и гръцки, откъдето водят началото си думите, текстове от художествената и нехудожествената литература, от които са извадени и приложени цитати, за да се анализира употребата на всяка от думите в определен контекст и времеви период. При посочването на най-ранно засвидетелстваните източници са използвани исторически корпуси и исторически речници.

В заключителната част са обобщени резултатите от изследването, като е направен опит да се подредят думите в хронологичен ред спрямо най-ранната им употреба в писмени източници. В зависимост от контекста, в който са използвани, както и от дадените определения в речници и други източници, е направен опит за степенуването им спрямо интензитета на емоцията, която изразяват. Тук е важно да се припомнят някои от предложените теории, засягащи разграничението между гнева и яростта. Накрая, позовавайки се на исторически трудове, е обърнато внимание на важни събития в културно-исторически план, които са оказали огромно влияние в развитието на Иберийския полуостров и как можем да ги обвържем с настъпилите в езика промени.

II. Етимология – дефиниция, цел и обект на изследване

2.1. Етимология – основни концепции

В началото на дисертационния труд е направено въведение в сферата, в която се провежда изследването, а именно етимологията. Сред основните цели на етимологичното изследване е откриването на значението на дадена дума в момента, в който е създадена, т.е. определянето на началната и крайната точка в развитието на думата (Колева-Златева 1998: 13). От друга страна, етимологията, и по-специално семантичната реконструкция, обхваща изследването на аспекти като различните етапи на семантичен развой както и възстановяването на предходното значение (Колева-Златева 1998: 14). Важно е да се отбележи, че за осъществяването на етимологичното изследване се включват и методи от историческата лексикология, чрез която имаме възможност да установим закономерности в семантичното развитие и да се опитаме да установим причините за настъпили промени в значенията (Колева-Златева 1998: 14). Лексикологията е дефинирана като изучаването на лексиката или запаса от думи в даден език, т.е. речника му. В анализа се разглеждат морфологията и семантиката на думите както и тяхната етимология (Джаксън, Зе Амвела 2007: 2). Изучаването на историята на думите е дълъг процес, изискващ търсене на информация не само в исторически и етимологични речници, а и в литературни творби, исторически паметници, трудове от различни научни сфери, текстове, свързани с изкуство, политика, религия и други. Етимологията помага не само да открием първоначалната форма на думите,

но и да опознаем историята на народите, носители на съответните езици, контакта, който евентуално е бил установен между отделните общества, за което можем да получим информация от заетите думи, за начина на живот, религия, култура (Мейлхамър 2014: 2).

2.2. Реконструкция на значенията

При реконструирането на значенията и промените, които възникват в тях, в рамките на праезика се търси коренът, който носи общото значение, от което произлизат съответните думи. В някои индоевропейски езици има думи, чието развитие може да се проследи чак до праезика благодарение на паралелите, които се откриват между тези езици, и има възможност да се реконструират формите в праиндоевропейския език (Дъркин 2009: 252). Не трябва да забравяме, че формите, които откриваме днес, са преминали през множество промени, част от тези форми са оцелели в едни езици, но не и в други, а липсата на източници от дълъг период от време също възпрепятства пълното реконструиране на историята на думите (Дъркин 2009: 253).

2.3. Полисемия

Полисемията е определяна като „естественото състояние на думите“ (Герартс 2009: 47), при което значенията се променят спонтанно при появата на нови обстоятелства и нов контекст. Има случаи, в които е трудно да разберем каква е връзката между две или повече значения, които определена дума изразява, поради тази причина е необходимо да проследим как се е стигнало от първото до второто или някое от следващите значения. Това означава, че вероятно в даден период думата се е употребявала със значение А, а в друг със значение Б, но се предполага, че промяната не е била рязка, а е имало преходен момент, в който и А, и Б са се използвали. Много пъти именно този времеви отрязък се оказва препятствието, с което трябва да се справим, за да разберем по-добре историята на думите. В процеса на изследване на етимологията им е възможно да се установи, че някое от значенията не е било употребявано между два исторически периода. Но не бихме могли да бъдем сигурни дали наистина е спряло да бъде част от семантиката на думата, или поради недостатъчния брой източници от съответния период не можем да докажем употребата му (Дъркин 2009: 226).

2.4. Типове семантично развитие

Съществуват различни класификации на семантичните промени спрямо критериите, по които авторът ги избира, дефинициите за типовете промени, броя на разглежданите механизми и други. Има няколко основни фактора, определящи типовете семантично развитие. Една от основните разлики е между семасиологичните механизми, представляващи възникването на нови значения в рамките на съществуващи думи, и ономасиологичните, които показват как дадена

идея започва да се изразява чрез нова или алтернативна лексикална единица. Неаналогичните промени обхващат процеси като стесняване, разширяване, метонимия и метафора, които са сред най-често срещаните промени в класификациите на семантичното развитие. Неденотационните промени в значението включват емотивните значения, като основните процеси в тази категория са пейоративните (промяната е към негативен смисъл) и амелиоративните (промяната е към положителен смисъл) и е възможно връзката между новото и оригиналното значение да се изгуби напълно (Герартс 2009: 35). Аналогичните промени са свързани със заемането на полисемията на дума от един език в друг, но това пренасяне на значенията може да се осъществи и в рамките на един и същ език.

2.5. Трудности в етимологичното изследване

За разлика от формата, чиито изменения могат да се проследят и да се обяснят благодарение на познанието ни за звуковите закони, значението на езиковите единици не може да бъде категоризирано. Въпреки че има предложени класификации за подобен тип промени, възможностите са многобройни и не бихме могли да определим точен момент, в който са се осъществили. Трябва да се вземе предвид развитието на културата и технологията, влиянието на други езици и липсата на засвидетелствани източници, които да ни помогнат в анализа на семантичното развитие на думите. Изследвайки семантичното развитие на която и да е дума, трябва да следваме три основни правила. Необходимо е да проследим:

- 1) Връзките между значенията на думата;
- 2) Връзките между различни думи и техните значения;
- 3) Връзките между езиково значение и културната, извънезикова история.

III. Емоцията - основни концепции

Думата „емоция“ произлиза от лат. *emovere* ‘изнасям, изваждам, отстранявам, разтърсвам’, от асимилираната форма на *ex* ‘навън, извън’ + *movere* ‘движи’ (от праиндоевропейския корен **meue-* ‘избутвам, отблъсквам’) (ОЕР). По-разширено значение ‘да премахнеш (хора) от място, да изгониш някого чрез физически или други начини’; ‘да прогониш от ума (мисли, чувства и др.)’ (Глеър 1968: 605).

Емоциите най-често биват класифицирани в две групи – първични, или базисни, и вторични. Първичните се смятат за универсални, за биологично и неврологично вродени, докато вторичните се оформят на базата на социални и културни влияния (Берикат 2012: 2). Класифицирането на основните емоции варира при различните автори, някои включват страх, гняв, депресия, удовлетворение (Кемпер 1987: 268), други щастие, гняв, отвращение, страх, тъга, изненада (Екман 1992: 170), а трети ги представят в двойки като удовлетворение-щастие, нежелание-

страх, отстояване-гняв, разочарование-тъга, стряскане-изненада (Търнър 2001: 145). В други категоризации емоциите се делят на глобални и специфични (Лоулър 2001: 326–8), структурни, ситуационни и предчувстващи (Кемпер 1978) или спрямо нуждите на тялото, рефлексии (гняв, страх, радост), настроения и възвратни (любов, уважение, доверие) (Джаспър 2011: 286–7).

Някои от най-ранните идеи за същността на емоциите откриваме в Древна Гърция. В „Изкуството на реториката“ Аристотел описва емоциите като нещо, което влияе върху убежденията на хората и е придружено от удоволствие или болка, от гняв, страх или други емоции. В същия текст е даден пример с емоцията гняв, която може да е резултат от нечие незаслужено отношение към нас или друг, от нежелан резултат при дадено действие или от други обстоятелства, които ни карат да бъдем гневни, да усещаме болка. Но същевременно Аристотел обръща внимание на това, че същата емоция може да събуди желанието за отмъщение, за търсене на справедливост, което от своя страна поражда удоволствие (Пламър 2015: 12-13).

Един от основните аспекти на въпросите, свързани с емоциите, е кой е способен да ги изживее. Дълги години се е вярвало, че човекът е този, който притежава чувства, докато животните имат усещания, съзнават какво се случва в настоящия момент, но събитията не преминават през призмата на емоциите (Пламър 2015: 26). През втората половина на 19 в. множество лабораторни изследвания върху животни разкриват, че що се отнася до чувствата и емоциите, мозъкът на човека и този на животните си приличат.

3.1. Разграничението между емоцията и чувството

В настоящето изследване е важно да се направи разграничение между понятията „емоция“ и „чувство“, тъй като трябва да се опита да определим кое е в основата на дискусиите относно връзката между биологията и езика и културата. Ясното дефиниране на термин като „емоция“ се оказва нелека задача за учени от различни сфери. Според едно изследване през XX в. са въведени над 90 определения за емоцията, което показва колко трудно е за самите учени да намерят точна дефиниция за понятието (Плъчик 2001). Въпреки това е добре да се представят накратко някои гледни точки относно определенията за *емоция*, дадени в различни научни сфери, сред които са психологията, антропологията и лингвистиката.

3.2. Дарвин и психологията на емоциите

През 1872 г. е публикувано едно от най-значимите изследвания, свързани с емоциите, което става обект на продължителна битка между социалния конструктивизъм и универсализма: *The Expression of the Emotions in Man and*

Animals на Чарлз Дарвин („Изразяване на емоциите при човека и животните“) (Пламър 2015: 164).

Авторът посочва 3 принципа, които смята, че се съдържат във всеки израз на емоция. Първият е принципът на полезните свързани навици, според който определени сложни действия се извършват при дадени обстоятелства, след като са били заучени в минали сходни ситуации с цел да се освободят определени усещания, желаниа и др. Вторият принцип е принципът на антитезата, според който всяка емоция има своята противоположност. Третият принцип е свързан с директното действие на нервната система, при който излишната енергия отива към крайниците или други части на тялото, за да изрази емоцията, като това може да се изрази в треперене от страх или побеляване на косата при огромен страх или при загуба (Пламър 2015: 168-169).

3.3. Теория на Джеймс-Ланге

В своето есе „Какво е емоцията?“ (1884) Уилям Джеймс излага тезата си относно връзката между физическите промени, възникващи при изживяването на определена емоция, или начинът, по който тялото реагира по определен начин на външен стимул (Пламър 2015: 175-176). През 1885 г. датският психолог Ланге публикува изследването си за връзката между физическата реакция и емоцията, което е заложено и при Джеймс (Пламър 2015: 177). На базата на изследванията на двамата учени може да се обобщи, че при сблъсък със стимул отвън автономната нервна система на човека довежда до протичането на физиологични процеси като потене, напрежение в мускулите или ускоряване на пулса. Това означава, че емоциите не са причина, а резултат от промени във физиологията.

3.4. Теория на Кенън-Бард

Като алтернатива на тази на Джеймс и Ланге, Уолтър Кенън и Филип Бард предлагат своя теория за емоциите. Според тях движенията на тялото не могат да се разглеждат като емоции сами по себе си, те са твърде бавни и дори неясни в някои случаи. Двата учени смятат, че тези движения възникват в резултат на емоциите и на фактори, които не са свързани с тях (Пламър 2015: 179).

3.5. Феноменологични теории за емоциите

Дензин (1984: 56-57) поставя в основата на своята теория за емоциите социалното взаимодействие. Той смята, че емоционалното преживяване може да е насочено към някой друг в конкретната ситуация, в която се намираме, но това преживяване ще се отрази и на нас самите, т.е. ние комуникираме не само с околните, но и със самите себе си.

Де Ривера (1992: 2) развива идеята за три концепции, които са ключови в изследването на емоциите - емоционален климат, атмосфера и култура.

Емоционалният климат е дефиниран като „обективен групов феномен, който може да бъде усетен осезаемо – когато отидем на събиране или в град, където чувстваме, че атмосферата е изпълнена със страх, депресия...“, емоционалната атмосфера има връзка с колективния отговор на дадено събитие, а емоционалната култура е част от структурата на обществото и неговите институции (Де Ривера 1992: 2). Авторът групира измеренията на емоционалния климат в 6 двойки (1992: 37):

- страх/сигурност;
- враждебност/солидарност;
- неудовлетвореност /задоволство;
- отчаяние/надежда;
- депресия/увереност;
- нестабилност/стабилност.

3.6. Емоциите и социологията

През 80-те години на 20 век социологията започва да се занимава активно с изследването на емоциите. Интересът към темата става централен обект на множество проучвания. Според Търнър (вж. Пламър 2015: 122-124) може да се определят 7 основни области, съставляващи социологията на емоциите:

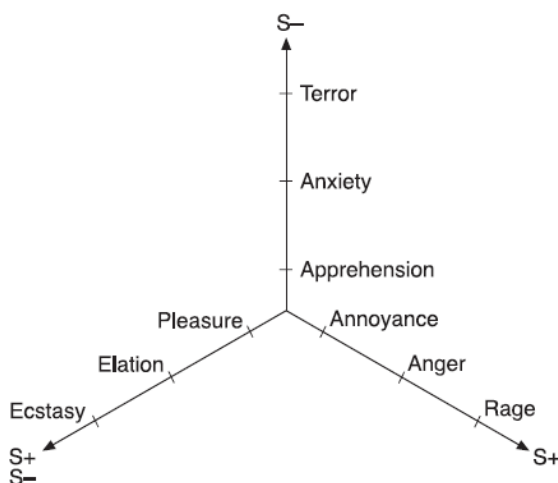
- 1) Еволюционна биология, според която емоциите са съществували в мозъка още преди да се зароди езикът и са служели за комуникация между хората;
- 2) Символно взаимодействие, при което поддържането на идентичност, към която са и емоциите, играе основна роля в комуникацията между хората;
- 3) Драматургия, при която индивидът приема определена роля, представящ го пред другите членове на обществото;
- 4) Ритуал на взаимодействие – според Колинс (вж. Пламър 2015: 124) при комуникацията лице в лице индивидите използват ритуализирани поздрави и жестове, които зареждат гласа с определена емоция, променяща се в течение на разговора;
- 5) Теория на размяната – взаимодействието в обществото се разглежда като процес на икономическа обмяна, при която емоциите могат да се „спечелят или изгубят“, т.е. участниците в една ситуация „инвестират“ време и „печелят“ позитивни емоции или „губят“ при появата на негативни емоции;
- 6) Сила и статус – каква роля заема всеки участник в социалната йерархия на дадена ситуация и по какъв начин тя влияе на емоционалното му състояние.

- 7) Стратификация – шеста и седма област се заемат с изучаването на социалната стратификация или мястото, което член на едно общество заема в него спрямо възрастта, пола, етноса си и други фактори. Колкото по-високо място заема един индивид в социалната йерархия, толкова повече власт и влияние притежава. По-ниската позиция съответно е свързана с по-малко сила и възможности, което е и причина за възникването на социално неравенство в много общества.

3.7. Поведенчески теории за емоциите

Харлоу и Стагнър правят разграничение между емоциите и чувствата, като считат, че първите не са вродени, в тях се съдържа познание за ситуациите, в които попадаме и се смята, че се раждаме способни да чувстваме, но не и да усещаме емоциите. Спрямо преживяванията, които имаме, ние се учим как да назовем дадена емоция в състоянието, в което се намираме.

Миленсън създава триизмерен модел, в който основни емоции са тревогата, възторгът и гневът, а всички останали са комбинации от тези три, като емоциите се различават помежду си спрямо техния интензитет (Стронгман 2003: 42-43). В края на всеки вектор се намира една от трите базови емоции – *ужас*, маркиран от S- (безусловен негативен стимул), следван от *тревога* и *страх, опасение*; *ярост*, маркиран от S+ (премахване на негативен стимул) и следван от *гняв* и *раздразнение*; и *екстаз* (увеличаване на положителния стимул и намаляване на негативния), следван от *възторг* и *удоволствие*. Колкото повече се доближаваме до центъра, в който лъчите се съединяват, толкова по-трудно е да разграничим емоциите от гледна точка на поведението.

Триизмерният модел на емоциите, съставен от Миленсън, е изваден от книгата *The psychology of emotion: from everyday life to theory* („Психология на емоцията: от ежедневието до теорията“) (Стронгман 2003: 43)

3.8. Емоциите и психологията

Пол Екман (*вж.* Плампър 2015: 149) формулира своята теория за базовите емоции (щастие, гняв, отвращение, страх, тъга и изненада), според която всички култури ги притежават и начинът, по който биват изразявани чрез езиковите средства не е от такова значение, колкото е изразът на лицето. Екман смята, че за всяка емоция има съответно лицево изражение, а в случаите, в които някой се опитва да прикрие емоцията си, т.нар. „микро-изражения“ ще го издадат (Плампър 2015: 149). Физическият израз, или универсалното, остава непроменено в теорията на психолога, но през годините той променя броя на емоциите. Ако през 1992 г. са посочени шест базови и пет, които евентуално биха станали част от тази група, то няколко години по-късно те се променят на пет доказани и три потенциални базови емоции, а в един по-късен етап авторът преразглежда определението за базовите емоции и смята, че само те биха могли да се нарекат емоции (Плампър 2015: 150). През годините Екман продължава усилено да провежда различни експерименти с цел да установи до каква степен наистина може да се говори за универсални емоции (Екман 1998: 381-383).

3.9. Модел на Шахтер-Сингер

В края на 50-те години на 20 век психолозите Стенли Шахтер и Джером Сингер (*вж.* Плампър 2015: 202) създават двуфакторния модел, познат още и като когнитивно-физиологичен модел, според който хората, намиращи се в състояние на физическа възбуда, успяват да го определят с дескриптори за емоция спрямо обстоятелствата, в които се намират. Двамата учени стигат до извода, че физическите сигнали намират подходящата емоция и определението за нея, след като приключи т.нар. „оценъчна процедура“ (Плампър 2015: 202).

3.10. Емоциите и лингвистиката

През втората половина на 20 век започва да се наблюдава бум в изучаването на емоциите в сферата на лингвистиката. Този засилен интерес към емоциите в лингвистиката е породен до голямата степен от когнитивистите, чиято методология обаче няма да се използва в настоящия труд, тъй като основната цел е друга. В изследването не се търсят семантичните примитиви, а се цели установяване на семантичното развитие на думите. За изпълнението на тази задача са приложени методите на историческата лексикология и семантика и на етимологията. Въпреки че когнитивистичните теории не заемат централно място в настоящия труд, необходимо е да се обърне внимание на тяхната същност и влияние, което са оказали върху развитието на изследванията върху семантиката на емоциите.

Първите подобни проучвания по темата са направени в началото на седемдесетте години на миналия век от Лидия Йорданска и Анна Вежбицка, като по същото време е поставено началото на работата по руски тълковно-

комбинаторен речник както и на т.нар. „интегрални речници“ (Петрова 2006: 14-15). Фокусът на множество разработки по това време е върху лексикографията и лексикалната семантика. Изследванията на Вежбицка и Йорданска водят до създаването на модел, представящ типична картина (сценарий) на емоцията, съставена от причина, същинска емоция и следствие. В този период на задълбочени изследвания на същността на емоциите и начините, по които да се опишат най-точно с помощта на езиковите средства, се заражда и необходимостта от създаване на система, с помощта на която да се опише значението на всяка езикова единица (Петрова 2006: 22). Така се ражда Естественият семантичен метаезик (ЕСМ), създаден от Анна Вежбицка (1999), който гласи, че с всеки човешки език може да се изразят емоциите. Според идеята за ЕСМ във всички езици има дума със значение ‘чувствам’; във всички езици някои чувства се определят само като добри, или само като лоши, или като нито едно от двете; във всички култури хората свързват чувствата с мимиките на лицето; във всички езици има думи, които да изразят мисли като ‘нещо лошо може да ми се случи’, ‘хората могат да мислят лоши неща за мен’ и други (Вежбицка 1999: 275-276). Въпреки че авторката се стреми към намиране на универсални чувства и емоции, тя не отрича различията между културите, обществата или епохите и промените, които са настъпили в тях с течение на времето (Вежбицка 1999: 306-307).

Золтан Къовечеш изследва метафорите, свързани с емоциите, като за пример дава гнева. Според учения изразяването на конкретната емоция не се осъществява единствено с думата, означаваща ‘гняв’, а и с метафори, в които тя не присъства. Не може да се говори за „чисто емоционални“ метафори, а за такива, които могат да се приложат в конкретен момент, за да се изрази определена емоция (Лейкъф, Къовечеш 1987). Къовечеш смята, че изучаването на емоциите трябва да се осъществи чрез обединяване на универсалността и социалния конструктивизъм. Изразяваната емоция трябва да се анализира от гледна точка на физиологията, която ще ни даде рамката за по-нататъшното създаване на метафорите (Плампър 2015: 134-135).

IV. Гняв – дефиниция и развитие в индоевропейските езици

Мацумото (2009: 308) определя гнева като „една от шестте основни емоции, която се проявява в ситуация, считана за силно негативна и някой или нещо е причината за това негативно състояние. Почти винаги гневът е предшестван от истинско или въображаемо раздразнение и обикновено е придружен поне за момент от израз на лицето, при който челюстта се стяга, устните се свиват, погледът е надолу и челото се сбръчка“. Гневът и агресията често са свързани и се смята, че емоцията подтиква човек към агресивни действия, но не е задължително това винаги да се случва.

Още в древността учени и философи са разсъждавали над смисъла на емоциите, тяхната функция и проявлението им у хората. За стоиците гневът е бил безполезен по време на битка, на състезание е било грешно да се поддадеш на тази емоция, а ако не може да се понесе нещастieto, то по-добрият избор е самоубийството пред гневния изблик (Кемп, Стронгман 1995: 398). Аристотел е определял гнева като резултат от несправедливостта, но е допускал, че в същото време тази емоция може да послужи за справяне с нея. Философи като Сенека и Гален са били свидетели на гневните реакции на околните, което ги е накарало да се отвратят от подобно поведение и да се стремят да не бъдат завладени от такава лудост. Същото отношение към тази емоция е имал и Аристотел, макар и да е допускал, че има случаи, в които гневът може да се окаже полезен (Кемп, Стронгман 1995: 398).

За някои учени ключът към по-доброто разбиране на емоциите и начина, по който различните култури възприемат и изразяват емоциите, се крие в езика. Анна Вежбицка вярва, че такива изследвания трябва да се основават на „универсални семантични примитиви“, т.е. необходимо е да анализираме емоциите независимо от културата и езика и да се опитаме да стигнем до дефинирането им като универсални единици.

4.1. Етимология на думата *cólera*

Първата дума, която е анализирана в дисертационния труд, е съществителното име *cólera*, което произлиза от гр. *χολέρα* ‘холера, гадене, повръщане’ (от *χολή* – ‘жлъчка, гняв, отвращение’). Тя е навлязла в испански (Гарсия де Диего 1954: 174) и в португалски през лат. *cholera*, ‘жлъчна болест’ (Насентес¹ 1955: 127). Гомес де Силва² (1985: 126) отбелязва, че се е смятало, че когато е в излишък, *cholera* (от *χολή* ‘жлъчка’ от ие. **ghol-a* ‘жлъчка’, < **ghol-*, < **ghel-* ‘блестя’) поражда гняв. Исп. *cólera* носи значението на ‘гняв, яд, раздразнение’; ‘жлъчен сок’; ‘остро инфекциозно заболяване’ (РИЕ), а порт. *cólera* на ‘гняв, ярост, възмущение’ (Дренска 1996: 198).

Семантично развитие: жлъчна течност > гняв

¹ Антенор де Верас Насентес (1886 - 1972) е бразилски филолог, автор на множество португалски речници, сред които *Dicionário Etimológico* („Етимологичен речник“) (първо издание – 1932 г.), *Dicionário de Dúvidas e Dificuldades do Idioma Nacional* („Речник на колебания и трудности в националния език“) (1949), *Dicionário Ilustrado da Língua Portuguesa e da Academia Brasileira de Letras* („Илюстриран речник на португалския език и на бразилската литературна академия“) (1972).

² Гидо Гарсия де Гомес де Силва (1925 – 2013) е мексикански лексикограф и преподавател, автор на *Breve diccionario etimológico de la lengua española* („Кратък етимологичен речник на испанския език“) (1988), *Diccionario internacional de literatura y gramática* („Международен литературен и граматически речник“) (1999) и *Diccionario breve de mexicanismos* („Кратък речник на мексиканизмите“) (2001).

4.1.1. Португалската дума *cólera*

За пръв път в португалската литература думата *cólera* се появява в произведението *Lendas da Índia* („Легенди от Индия“), написано от Гашпар Кореа³ (1492 – ок. 1553). Във втори и трети том на творбата авторът употребява прилагателното *colérico* със значение ‘холеричен’ като черта на характера на някои от персонажите, а по-късно в творбата се среща описание на избухването на епидемия от азиатска холера в индийския щат Гоа (Де Резенде 1997: 150). Към средата на XVI в. думата се среща в литературни произведения със значение ‘гняв’. *Cólera* също така описва резки движения, които животните извършват под влиянието на гнева (Виейра 1871 II: 271). В тази глава се разглеждат и наречието *colericamente* ‘гневно, яростно’ (Виейра 1871 II: 271), прилагателното *colérico* ‘яростен, раздразнен, разгневен’ (Виейра 1871 II: 271), ‘холеричен човек’ (Блуто⁴ 1712 I: 369) и изрази, в които участва думата – *desafogar a sua cólera em* ‘изливам гнева си върху някого’ и *em um transe/explosão de cólera* ‘в пристъп на гняв’ (Дренска 2003: 109). Също така е включен глаголът *colerisar-se* със значение ‘разгневявам се’ (Виейра 1871 II: 271), *encolerizar(-se)* ‘дразня (се), ядосвам (се)’ (Блуто 1713 III: 417) и ‘сърдя (се), разгневявам (се)’ (Дренска 1996: 311).

4.1.2. Испанската дума *cólera*

За първо засвидетелстване на думата се посочва 1251 г. в произведенията *Calila y Dimna*⁵ („Калила и Димна“) и *Los libros de acedrex dados e tablas*⁶ („Книгите за шах, зарове и табли“) (1283), в които *cólera* е употребена със значение ‘жлъчка, жлъчен сок’ (Короминас 1984: 136). В „Книгите за шах, зарове и табли“ крал Алфонсо X, автор на творбата, разглежда теорията за четирите хумора и характеристиките им и свързва всеки от тях със сезон, цвят и един от елементите вода, въздух, огън и земя (Голадей 2007: 1139). Идеята за връзката между типовете хумори и четирите елемента се открива в още по-ранния труд „Етимологии“, наричан още „Енциклопедия на Средновековието“, чийто автор е Исидор Севилски⁷. През Средновековието се е смятало, че във всеки човек е имало четири

³ Гашпар Кореа (1492 – ок. 1553 г.) е португалски историк, прекарал по-голяма част от живота си в индийския щат Гоа и град Диу, където заминава на военна служба. Автор е на *Crónicas dos reis de Portugal* („Хроника на португалските монарси“) и *Lendas da Índia* („Легенди от Индия“), рисува портрети и пейзажи на местата, които посещава.

⁴ Рафаел Блуто (1638-1734) е португалски свещеник, автор на сборници с проповеди, речници и икономически текстове.

⁵ *Calila y Dimna* („Калила и Димна“) е сборник с притчи и разкази, създадени още в древна Индия, за които се смята, че са тясно свързани с текстове като Панчатантра и Махабхарата. Преведен е на арабски през VIII в. и тази версия служи като основен източник на множество европейски преводи, сред които и този на кастилски от 1251 г., направен по заповед на крал Алфонсо X.

⁶ *Los libros de acedrex dados e tablas* („Книгите за шах, зарове и табли“) е сборник от текстове и миниатюри, представящи различни проблеми, с които играчът на шах, зарове или табла може да се сблъска. Крал Алфонсо X, съставил сборника, подрежда партиите във всяка игра в една структура, основаваща се на важните за астрологията числа 7 и 12 (седем планети и дванадесет зодиакални знака) (Голадей 2007: 27). Съществуват разногласия относно годината на започване на работа по труда, но се посочва, че е завършена през 1283 г. в Севиля. (Голадей 2007: 33).

вида течности – жлъчка (*cholera*), кръв, флегма и черна жлъчка, за която се е вярвало, че е причината за състоянието на меланхолия, когато е била в излишък, (от гр. *melankholia* ‘мрачно настроение; черна жлъчка’, от *melan-*, основа на *mélas* ‘черен, тъмен’, + *khole* ‘жлъчка, жлъчен сок’) (Гомес де Силва 1985: 343).

В тази глава са разгледани още прилагателното *colérico* ‘гневен’, навлязло през лат. *cholericus* от гр. *χοληρικός* (Гарсия де Диего 1954: 174) ‘холеричен, характерен за холеричния темперамент (*Humor colérico*)’, ‘бесен, болен от бяс (*Síntoma colérico. Fisonomía, frialdad colérica*)’; ‘който лесно може да бъде обзет от гняв’ и изрази, в които участва *cólera* – *descargar la cólera en alguien* ‘изливам гнева си върху някого’, *emborracharse de cólera* ‘обзема ме гняв’, *tomarse de la cólera* – ‘губя разсъдък под влиянието на силен гняв’ и други (РИЕ).

4.2. Етимология на думата *fúria*

Думата *furia* е навлязла в испански и португалски от лат. *furō, -ere* ‘луд съм, говоря яростно’ (Ений), а от глагола са изведени съществителните *furia* ‘ярост, бяс; Фурии’ (Ений) и *furor* ‘бясна лудост’ (Лукреций) и прилагателното *furiōsus* ‘луд’ (Цицерон). За думата са предложени различни етимологии, но все още никоя от тях не може да се посочи като сигурна (Де Ваан 2008: 252).

Коварубиас Ороско (1611: 419) описва лат. *furia* като ‘силен порив, с който извършваме нещо’, а Сегура Мунгия (2014: 238) като ‘пристъп на ярост, безумие, бяс’, ‘яростен изблик, делириум, фурор, лудост’. Глеър (1968: 749) дава сходни определения, като за първо значение посочва ‘богините, които измъчват онези, изпълнени с вина, Фуриите (също и в ед.ч.)’. Идеята за демоничните божества от гръцката митология, *еринии*, които се срещат с името *фурии* в римската митология, се появява и в други източници (вж. Виейра 1873 III: 805).

Семантично развитие: лудост, бяс > гняв

4.2.1. Португалската дума *fúria*

Съществително име *fúria* носи значението на ‘гняв’ (Дренска 2003: 109), ‘пристъп на гняв’, ‘разярен човек’ (Дренска 1996: 396). Думата е засвидетелствана в произведения от XV в. като *Chronica d’El-Rei D.Duarte* („Хроника на кралят Д.Дуарте“), написана от Руй де Пина (1440-1521) и *Euangelhos e epistolas con suas exposições en romãce* („Евангелия и епистоларни текстове с техните обяснения на романски“) (1497) в превод на Родриго Алвареш⁸. И в двата източника *fúria* е употребена със значение на емоцията гняв (КПЕ).

⁸ През 1497 г. Родриго Алвареш превежда *Euangelhos e epistolas con suas exposições en romãce* („Евангелия и епистоларни текстове с техните обяснения на романски“) от кастилски и отпечатва сам творбата същата година. За автор на оригиналния текст, чието заглавие е *Postilla super epistolas et evangelia* („Коментари върху епистоларни текстове и евангелия“), се смята френският теолог и

Разгледани са изрази, в които участва *fúria*, като *caminhar a toda a fúria* ‘ходя забързано’ (Виейра 1873 III: 806), *encher-se de fúria* ‘обзема ме, обхваща ме гняв, изпълвам се с гняв’ и *arremessar-se com fúria* ‘нахвърлям се с гняв’ (Дренска 2003: 109).

Производни на синонимите *fúria* и *furor* са прилагателните *furibundo*, изведено от лат. *furibundus* (Насентес 1955: 230) ‘изпълнен с гняв, разярен’ (*cheio de furor*), *furioso* ‘връхлетян от гняв, гневен’ (*atacado de fúria*), *furiente* ‘разгневен, бесен’ (*posto em fúria*), *enfurecido* ‘побеснял, разгневен’ (*tornado furioso*) (Помбо 2011: 407). За *furioso* Дренска (1996: 397) добавя още две значения – ‘неудържим, стремителен, поривист’ и ‘ентузиизиран’. Виейра (1873 III: 807) прави обстоен анализ на разгледаните до момента думи за гняв, като се старее да дефинира ясно разликите между всяка от тях и да ги степенува спрямо интензитета на емоцията, която изразяват.

Блуто (1713 IV: 238) посочва няколко значения за *fúria* като отбелязва, че първото, ‘силно вълнение в душата, което я изпълва с гняв’, е синоним на *furor*. Следващите дефиниции са ‘прибързаността, с която се извършва нещо без да му се отдаде необходимото внимание’ и ‘силно, буйно вълнение (за неодушевени предмети, за природни стихии и други)’ (Блуто 1713 IV: 238). В същия източник са включени словосъчетанията *levado da furia* ‘воден от гнева’ и *lançar-se a alguem com furia* ‘спускам се към някого с гняв, ярост’ (Блуто 1713 IV: 238).

Глаголът *enfurecer(-se)* е обяснен със значенията ‘изпълвам с ярост, вбесявам’, ‘разярявам се, вбесявам се; бушувам (за море)’ (Дренска 2003: 315). Съществителното *enfurecimento* е изведено от глагола *enfurecer* и е дефинирано като ‘ядосване, разяряване, вбесяване; бушуване’ (Дренска 2003: 315).

4.2.2. Испанската дума *furia*

За година на първо засвидетелстване на исп. *furia* ‘силен гняв, бяс’ (РИЕ) е посочена 1438 г. в произведението *El Corbacho*⁹ („Камшикът“) (Короминас¹⁰ 1984 II: 979). Освен смисъла на емоцията гняв, *furia* носи значението на ‘пристъп на лудост, безумие’, ‘много раздразнен или ядосан човек’, ‘буйство, агресия’, което е свързано с наименованията на природните стихии – *la furia del viento, del mar* (РИЕ). Както в латински, така и в испански, думата *furia* се е превърнала в сборно

доминикански свещеник Гийом от Париж (1437-1485). Произведението е преведено на кастилски от Гонсало Гарсия де Санта Мария и е издадено през 1485 г. (Собрал 2001: 556).

⁹ Алфонсо Мартинес де Толедо, протоерей на Талавера (1398 – 1468) е испански духовник и писател. През 1438 г. написва произведението *El Corbacho* (познато и като *Corbacho, Reprobación del amor mundano o Arcipreste de Talavera*, „Камшикът, Изобличение на светската любов или архиерей на Талавера“), което се приема за основополагащо в кастилската проза от първата половина на XV в.

¹⁰ Жоан Короминас и Вино (1905 - 1997) е испански лингвист и филолог, чиито изследвания са насочени основно към каталонския език и в частност топонимията. Автор е на *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* („Критически етимологичен речник на кастилския език“) (1955 – 1957), издаден в 4 тома, *Estudis de toponímia catalana* („Студия върху каталонската топонимия“) (1965 – 1970), *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* („Критически етимологичен речник на кастилски и испански) (1980 - 1991), издаден в 6 тома, *Onomasticon Cataloniae* („Каталонски ономастикон“) (1989 – 1997).

наименование на Алекто, Тисифона и Мегера, древногръцките богини на отмъщението и възмездието, познати още като *еринии* (РИЕ). В римската митология богините се срещат с името *фурии*.

От лат. *fūrībūndus*, -a, -um е изведено исп. *furibundo*, ‘бесен, изпълнен с гняв, който лесно може да бъде ядосан’, ‘показващ гняв, ярост’, ‘прен. много ентузиазизиран; разпален, страстен’ (Сегура Мунгия 2014: 238). В различните източници се откриват разминавания в годината на първо засвидетелстване на прилагателното *furibundo*, като Сегура Мунгия (2014: 238) посочва ок. 1440 г., а Луис де Леон (вж. Короминас 1984 II: 979) около 1580 г. Короминас (*ibid.*) отбелязва, че най-рано може да се срещне в произведението „Дон Кихот“ на Мигел де Сервантес (1605 г.).

За година на първо засвидетелстване на глагола *enfurecer* Короминас (1984 II: 979) посочва 1570 г. във *Vocabulario de las dos lenguas toscana y castellana*¹¹ („Речник на двата езика, тоскански и кастилски“), където откриваме още и прилагателното *enfurecido* (Касас 1570: 193).

Прилагателното име *furiente* е изведено от причастието *furens*, -ēntis на глагола *furēre* (Короминас 1984 II: 979) и означава ‘обладан от гняв’ (РИЕ). Думата е засвидетелствана през XV в. в речника към антологията *Cancionero de Stúñiga* („Песенник на Стунига“) (1460–1463), където е преведена с вече познатите *furibundo*, *airado*, *colérico* (Короминас 1984 II: 979)). Исп. *furioso* е засвидетелствано през 1438 г. и означава ‘яростен, бесен, показващ гняв’, прен. ‘буен, страховит, ужасен’, ‘много голям; в излишък’ (Сегура Мунгия 2014: 238).

4.3. Етимология на думата furor

Думата *furor*, заедно с исп. *furia* и порт. *fúria*, е свързана в двата езика с лат. *furō*, -ere ‘луд съм, говоря яростно’ (Ений) и от глагола са изведени съответно съществителното *furor* ‘бясна лудост’ (Лукреций) и прилагателното *furiōsus* ‘луд’ (Цицерон) (Де Ваан 2008: 252). Пувел (1998: 607) посочва за първо засвидетелстване на лат. *furor* поема 64 на Катул, в която се среща изразът *amentī caeca furōre* ‘заслепена от безумна ярост’.

4.3.1. Португалската дума furor

Сред най-ранните текстове, в които може да се срещне съществителното име *furor*, са *Euangelhos e epistolas con suas exposições en romãce* („Евангелия и

¹¹ Автор на *Vocabulario de las dos lenguas toscana y castellana* („Речник на двата езика, тоскански и кастилски“) (1570) е Кристобал де лас Касас, испански лексикограф и преводач, за чийто живот са известни малко факти като място на раждане (Севиля) и година на смъртта му (1576 г.).

епистолярни текстове с техните обяснения на романски“ (1497) и *Orto do Esposo* („Градината на Младоженеца“) ¹² (КПЕ).

Виейра (1871 III: 807) определя *furor* като ‘изключително силна емоция или душевна страст, която замъглява разума’, ‘пристъп на гняв, на ярост’ и ‘много бурно и яростно действие’. Изразът *fazer furor* ‘много модерен, много нашумял; създавам вълнение; правя фурор’ (Виейра 1871 III: 807) се среща в източници от XIX в. и продължава да бъде широко използван и до днес. Думата се използва както за хора, така и за животни, присъства и в религиозни текстове, обикновено отнасяща се до ‘божия гняв’ (Виейра 1871 III: 807).

Производни на *furor* са прилагателните *furibundo* – ‘изпълнен с гняв’; *furioso* – ‘обзет от гняв’; *furiente* – ‘разгневен, побеснял’; *enfurecido* – ‘побеснял’; *furial* – ‘характерен за гнева, в пристъп на гняв’ (Помбо 2011: 407). Бесни (*furioso*) са човекът, вятърът, морето, бурята и кучето, а гневни (*furiente*) са душата, погледът, думите, жестът (Помбо 2011: 407).

Думата *furor* носи значението и на ‘лудост, мания’ (лат. *mania, insania, ae*) или ‘ентузиазъм, който обхваща човек, когато се оказва под влиянието на божествените сили’ (Блуто 1713 IV: 239). В своята творба *De Amore* („За любовта“) Марсилио Фичино ¹³ разглежда обстойно идеите за лудостта, ентузиазма и силните емоции, заложили във „Федър“ и които са в основата на диалога между Сократ и Федър.

Фичино (1594: 112) се разглежда божествения фурор, или лудост, и неговите видове: поетичен фурор, произтичащ от Музите, мистичен, от Дионис, гадателски, от Аполон, и любовен, от Венера. Този фурор (*furor divino*) може да се опише и като силата, с която божественият дух връхлита човек, който впоследствие получава мистериозни преживявания (Блуто 1713 IV: 239).

Пророческата лудост (*furor prophético*) е дефинирана от Блуто като (1713 IV: 239) ‘тази, която е карала пророците и пътиите през Античността да произнасят думите, които божеството им е диктувало в ума’, същата, от която била обзета Окироя във втора книга от „Метаморфози“ на Овидий (Блуто 1713 IV: 239).

Поетичният фурор (*furor poético*) е определен като ‘ентузиазъм или въодушевление, което поетът изпитва, когато въображението му достига върховата

¹² Творбата *Orto do Esposo* („Градината на Младоженеца“) е съставена в края на XIV в. (други източници включват и началото на XV в. (вж. Соуза 2021: 9) от анонимен автор, вероятно монах от манастира в Алкобаса. Считано за едно от най-важните средновековни португалски произведения с доктринален характер, *Orto do Esposo* съдържа цитати от Библията, исторически разкази, басни, цитати от християнски и езически автори (Айрес 2017: 17-18).

¹³ Марсилио Фичино (1433-1499) е италиански философ, коментатор и преводач. Има голям принос за възобновяването на платонизма както и за превода на херметическия корпус и на текстовете на Плотин и Платон.

си точка' и се смята, че това състояние е вдъхновено от Аполон, бога на музите. (Блуто 1713 IV: 239).

За *furor do amor profano* 'лудостта на светската любов' Блуто (1713 IV: 239) пише, че „влюбените също имат своите лудости, които ги карат да губят разсъдък, връхлитат ги и ги заслепяват, за да не виждат или чуват глупостите, които казват и вършат“. Авторът (1713 IV: 239) добавя словосъчетанието *furor santo*, което превежда като 'фанатизъм или прекалена, излишна любов към свещените неща'.

4.3.2. Испанската дума *furor*

Думата е засвидетелствана около 1440 г. и освен 'ярост, гняв', носи значението на 'бурни движения и действия (когато говорим за неодушевени обекти)' (Сегура Мунгия 2014: 238-239); 'силният тласък или ентузиазъм, който се появява в един творец' и 'бурните действия на определени природни феномени' (РИЕ). Най-ранните източници, в които *furor* е засвидетелствана, са произведенията от XIII - XIV в. *Libro de Alexandre* („Книгата на Александър“) (1240 – 1250), *Fueros de Aragón* („Сборник със закони на Арагон“) (1247), *Libro de las tres creencias*¹⁴ („Книга на трите вери“) (1320) на Алфонсо де Валядолид, както и в творчеството на Хуан Фернандес де Ередия¹⁵, Иниго Лопес де Мендоса¹⁶ и *Vocabulario en latin y en romance* („Речник на латински и романски“) (1490: 347) на Алонсо Фернандес де Паленсия (Короминас 1984 II: 979).

Глаголът *enfurecer(se)* е засвидетелстван през 1570 г. и означава 'дразня някого, ядосвам го', 'дразня се, ядосвам се'; прен. 'променям се (морето, вятърът, др.)' (Сегура Мунгия 2014: 238-239). От него е изведено съществителното *enfurecimiento* – 'дразнене; ядосване' (Сегура Мунгия 2014: 238-239). Глаголът се среща в различни научни и художествени текстове в периода от XVII - XX в. (ДКИЕ), сред които *El pasajero* („Пътникът“) (1617) на Кристобал Суарес де Фигероа (1571 – 1644) и *Anacreón castellano*¹⁷ („Анакреон кастилски“) (ок. 1609 г.).

¹⁴ Автор на *Libro de las tres creencias* („Книга на трите вери“) е Алфонсо де Валядолид (1270 - 1346), име, което равин Абнер (Амер или Алонсо де Бургос) приема след покръстването си. Дълбоките му познания както за юдаизма, който първоначално изповядва, така и за християнството, владеещото на латински, иврит и кастилски му помагат за написването на теологически трактати.

¹⁵ Хуан Фернандес де Ередия (ок. 1310 – 1394) е испански рицар, магистър на военния орден на хоспиталиерите на свети Йоан. Роден е в Мунебрега, но прекарва голяма част от живота си в Авиньон, където събира ръкописи и превежда текстове от различни езици.

¹⁶ Иниго Лопес де Мендоса, маркиз на Сангиляна (1398 – 1458) е кастилски поет, автор на *Refranes que dicen las viejas tras el fuego* („Поговорките, които изричат старите жени зад огъня“), първия сборник с поговорки, написани на кастилски език.

¹⁷ Творбата е написана от Франсиско де Кеведо (1580-1645), испански писател, представител на Златния век.

4.4. Етимология на думата *ira*

В испански и португалски думата *ira* произлиза от лат. *īra* ‘гняв, ярост’ от по-старо *eira* (Плавт), от праитал. **eizā* < ие. **h₁eys-* ‘движа се бързо, тласкам’ (срв. гр. *οἰστρος* ‘стършел, прен. бяс, силна страст’, лит. *aistrà* ‘силна страст’, авест. *aēšta* ‘гняв’ (Де Ваан 2008: 308-309). Глеър (1968: 956) дефинира *īra* като ‘гняв, ярост, възмущение’, което може да се отнася както за боговете, така и за действия на животни, за битки, думи или разговори (‘ожесточен’).

Семантично развитие: бързо движение > гняв, ярост

4.4.1. Португалската дума *ira*

Съществително име *ira* е засвидетелствано в текстове от XIII в., сред които *Cantigas de Escárnio e Maldizer* („Песни за осмиване и клевета“) (1201-1300), *Documentos Portugueses da Chancelaria de D. Afonso III* („Португалски документи от канцеларията на Дон Афонсо III“) (1255-1279), *Vidas de Santos de um Manuscrito Alcobacense* („Жития на светци от един ръкопис от Алкобаса“) (1200-1300) и други (КПЕ). Виейра (1871 III: 1170) дефинира думата като ‘гняв, ярост’, в преносен смисъл се употребява и като ‘наказание, правосъдие’.

Iracundia е съществително име от женски род, изведено е от лат. *iracundia* и означава ‘навик да се ядосваш, да се гневиш’ (Виейра 1871 III: 1170. *Irascibilidade* означава ‘избухливост; раздразнителност’ (Дренска 1996: 475) и е изведено от лат. *irascibilis* (Виейра 1871 III: 1170).

Irado ‘ядосан, бесен, гневен’ е изведено от лат. *iratus* (Виейра 1871 III: 1170) и се употребява за действия, реч, начин на изразяване, за природните стихии, за поезията и за боговете (Глеър 1968: 956). Прилагателното *iracundo* е изведено от латинската дума *iracundus* и означава ‘гневен, раздразнен, раздразнителен’ (Виейра 1871 III: 1170).

Глаголът *irar* е дефиниран като ‘разгневявам’, а *irar-se* като ‘разгневявам се, заслепявам се от гняв’ (Виейра 1871 III: 1170). Изразът *desacarregar as iras em alguém* е обяснен със значението на ‘освобождавам гнева си, насочвам го към някого’ (Виейра 1871 III: 1170).

4.4.2. Испанската дума *ira*

Думата е дефинирана като ‘гняв’, ‘чувство на възмущение, което поражда яд’, ‘желание за отмъщение, мъст’, ‘буйност, агресия (за природни стихии)’, а когато е употребена в множествено число, може да означава ‘повтарящи се действия, изразяващи ярост’ (РИЕ). Короминас (1984 III: 463) отбелязва, че *ira* е засвидетелствана за пръв път през 1100 г., думата се среща в творчеството на

средновековни автори като Диего де Сан Педро¹⁸ и Санчес де Аревало¹⁹ и в произведението *Poema de Mio Cid* („Поемата за моя Сид“)²⁰.

Сред изразите с *ira* откриваме *ira de Dios*, която се употребява, за да опишем нещо необичайно, чуждо или което е прекалено много, особено когато се притесняваме, че може да има неблагоприятен ефект върху нас (РИЕ). *Ira* се среща в изразите *descargar la ira en alguien* ‘изливам гнева си върху някого’ и *llenarse alguien de ira* ‘изпълвам се с гняв’ (РИЕ).

Съществителното *iracundia* ‘склонност към гняв; гняв, ярост’ (РИЕ) е изведено от лат. *iracundia* (Гарсия де Диего 1954: 337) и е засвидетелствано около 1440 г. (Короминас 1984 I: 464). Прилагателното *irado* ‘гневен’ е изведено от лат. *irātus* (Гарсия де Диего 1954: 337), а *iracundo* ‘гневен, раздразнителен’ от лат. *iracundus* (Гомес де Силва 1985: 297). Освен като ‘гневен’ *iracundo* е обяснено още като ‘склонен към гняв’ и ‘бесен, бурен, яростен’, като последното значение се отнася за природните стихии (РИЕ).

От *ira* произлиза глаголят *airar*, засвидетелстван в произведението „Поемата за моя Сид“. През цялото Средновековие *airar* и *irar* са се използвали като синоними, но в „Поемата за моя Сид“ се прави разграничение в нюансите на значението на двата глагола (Короминас 1984 III: 463-464). *Airar* носи смисъла на ‘изпадам в немилост пред господаря си’, докато *irar* се свързва с емоционалното състояние – ‘разгневявам се’ (Короминас 1984 III: 463-464). Глаголят *airar* е дефиниран още като ‘дразня, ядосвам’, ‘разклащам, променям рязко’ (ИРИЕ 1933-1936: 339), употребява се както за съответната емоция, така и като определение за природните стихии.

От *airar* са образувани съществителното име *airamiento* ‘ярост’ (Гарсия де Диего 1954: 34), прилагателното *airado* ‘гневен или силно раздразнен’, ‘присъщ или характерен за ядосания човек; гневен вид’ и наречието *airadamente* ‘яростно’ (РИЕ). *Airado* присъства в изразите *muerte a mano airada* ‘преднамерена смърт’ и *vida airada* ‘бурен, хаотичен живот’ (РИЕ).

¹⁸ Диего де Сан Педро е испански новелист и поет, живял през втората половина на XV – първата половина на XVI в., автор на новелите *Tractado de amores de Arnalte y Lucenda* (1491) и *Cárcel de amor* (1492). Поемата *Desprecio de la fortuna* („Презрение на съдбата“) е написана през 1506 г.

¹⁹ Родриго Санчес де Аревало (1404 – 1470) е испански юрист, дипломат и духовник. Централни теми в творчеството му заемат защитата на папството, хуманизма и история на Испания, като за последната написва четири книги, озаглавени *Historia hispánica* („История на Испания“) (1469-1470), в които се проследяват някои от най-важните събития в испанската история в периода на управление на крал Фернандо III до Енрике IV.

²⁰ *Poema de Mio Cid* („Поема за моя Сид“), или *Cantar de Mio Cid* („Песен за моя Сид“), е испанска епическа поема, в която се разказва за последните години от живота на кастилския благородник Родриго Диас, известен като *el Cid Campeador* (Ел Сид Кампеадор, или Сид Победителят). За годината на написване на творбата съществуват различни теории – според Менендес Пидал (Рианьо Родригес, Гутierrez Аха 2006: 8) е създадена около 1140 г.; Убието Артета (*ibid.* 2006: 9) смята, че става въпрос за превод на стара арагонска песен; съществуват и други теории (*ibid.* 2006: 10), според които текстът е написан през 1207 г. от Пер Абат, каноник от Осма.

Съществителното *irrecimiento* е изведено от глагола *erecer* (засвидетелстван през 1555 г.) ‘разгневявам, ядосвам’, променена форма на **iracer* от лат. *īrascī* ‘разгневявам се’, като промяната е резултат от староиспанско влияние на *erzer* ‘вдигам’ и глаголите, завършващи на *-ecer*; срвн. сткат. *iréixer* или *iréixer-se* ‘ядосвам се’ (Короминас 1984 III: 464).

Irritar ‘дразня, ядосвам’ е засвидетелстван за пръв път през 1607 г. в *Tesoro de las dos lenguas francesa y española* („Тезаурус на двата езика, френски и испански”) на Сесар Уден²¹ (фр. *irriter* – исп. *irritar, açomar, proucar* ‘дразня, провокирам’). Съществувал е вариант *erridar* или *enridar* (XIV в. и XV в.) със значение на ‘подбуждам, вълнувам’ (Короминас 1984 III: 465). Глаголът се среща в произведения като „Дон Кихот“ (1628) и комедията *La amistad castigada* („Наказаното приятелство“) на Руис де Аларкон²² (1634).

4.5. Етимология на думите *raiva* и *rábia*

Португалската дума *raiva* и испанската *rábia* произлизат от лат. *rabiō, -ere* ‘полудявам, обезумявам’ (Цецилий Стаций), от праитал. **rab-/*raf-*, и негови производни са *rabiēs* ‘свирепост, страст’ (Теренций), *rabidus* ‘яростен, луд’ (Лукреций) и *rabiosus* ‘бесен, луд’ (Плавт) (Де Ваан 2008: 511). Етимологията на латинската форма е неясна. Шрейвър (1991, вж. Де Ваан 2008: 511) отхвърля връзката със санскр. *rabh-* ‘сграбчвам’ и предлага връзка тох.А *rapurme* ‘желание’ и евентуално гр. ῥάρακα ‘желая, обичам’. Според Де Ваан тази етимология е несигурна от гледна точка на семантиката. Латинската дума би могла да бъде свързана с иранския корен **rab^h*- ‘движа се бурно’ (Де Ваан 2008: 511). Тази етимология изглежда убедителна в семантичен план, но все пак остават някои неясноти по отношение на фонетиката.

Сегура Мунгия (2014: 605) посочва следните определения за лат. *rabiēs*: ‘бяс [болест]: болен от бяс’; ‘гняв, ярост, бяс, буйност’; ‘бурен, бесен (за природни феномени)’- *la furia de los vientos* – бурни ветрове; ‘пророчески транс’, в който изпадат жените пророчици в Древна Гърция, познати под името *сибила*.

Тази пророческа лудост, описвана още като мания, обсебеност, вълнение, се открива в откъс от латинската епическа поема „Енеида“, в който пророчицата

²¹ Сесар Уден (ок. 1560 – 1625) е френски преводач и испанист, автор на граматика и речници на испански език, сред които *Grammaire et observations de la langue espagnolle recueillies et mises en François* („Грамматика и наблюдения върху испанския език, събрани и преведени на френски”) (1597) и *Tesoro de las dos lenguas francesa y española* („Тезаурус на двата езика, френски и испански”) (1607).

²² Хуан Руис де Аларкон (1572 – 1639) е испански драматург, автор на множество комедии, част от които са събрани и публикувани в 2 части, *Parte primera de las comedias de Juan Ruiz de Alarcón y Mendoza, Relator del Real Consejo de las Indias* („Първа част от комедиите на Хуан Руис де Аларкон и Мендоса, писар на Кралския съвет на Индиите“) (1628) и *Parte segunda de las comedias de Juan Ruiz de Alarcón y Mendoza, Relator del Real Consejo de las Indias* (1634), в която присъства *La amistad castigada* („Наказаното приятелство“).

Сибилла изпада в транс, състояние, в което сякаш някой друг говори чрез нея и предава съдбоносна вест.

Семантично развитие: лудост > гняв

4.5.1. Португалската дума *raiva*

Съществителното име *raiva* е засвидетелствано най-рано в текстове от XV-XVI в., сред които *Crónica troiana em linguagem portuguesa*²³ („Троянска хроника на португалски език“) (XV в.) (КПЕ) и *Teatro* („Театър“) (1528) на Антонио Ферейра²⁴ (ИКПЕ), в които е употребено със значение на емоцията ярост, гняв. Виейра (1871 V: 72) дава същата дефиниция, а в други източници се срещат още и ‘бяс’, болест, позната още като хидрофобия (Помбо 2011: 408), ‘бяс, вбесяване, ярост’ и ‘ненавист, омраза’ (Дренска 1996: 711). Прилагателното *raivoso* се използва за ‘човек, болен от бяс’ или човек, който е ‘разярен, вбесен’ (Дренска 1996: 711). Наречието *raivosamente*, образувано от прилагателното *raivoso* и наставката *-mente*, носи смисъла на ‘гневно, яростно’ (Виейра 1871 V: 72).

Raiva може да се разглежда като най-високата степен на гнева (*ira*) и предполага не само изключително силното разтърсване от емоцията, но и нейната продължителност, както и още по-изгарящото и ненаситно желание за отмъщение, без значение към кого или какво е насочено, подобно на бесните кучета, които нападат дори и стопаните си (срвн. поговорката *cão com raiva seu dono morde* букв. ‘бясното куче стопанина си хапе’) (Помбо 2011: 408).

В *Indiculus Universal. Contem distinctos em suas classes os nomes de quazi todas as cousas que ha no mundo, & os nomes de todas as Artes e Sciencias* („Универсален индекс. Съдържа класове с отделните имена на почти всички неща на света и имената на всички изкуства и науки“) (1716), преведен на португалски от Антонио Франко²⁵ и негови студенти, са представени думи, категоризирани спрямо значенията, които носят – дрехи, растения, животни, наука, части на човешкото тяло и др. В пета глава, съдържаща наименованията на желания, пороци и добродетели, е посочена една от страстите – **Raiva (Rabies)**, предшествана от **Ira (Ira)** и **Furor (Furor)** (Франко 1716: 136), а тези, които се обхванати от тази страст, се наричат съответно **Raivozo (Rabiosus)**, **Colerico (Iracundus; Iratus)** и **Furiozo (Furiosus)** (Франко 1716: 137).

²³ *Crónica Troiana* („Троянска хроника“) е превод на поемата *Roman de Troie* („Роман за Троя“) от Беноа де Сен Мор, написана през XII в. През следващите векове „Хрониката“ е превеждана на каталонски, арагонски, кастилски и галисийско-португалски, а накрая творбата е издадена и само на португалски *Crónica troiana em linguagem portuguesa* („Троянска хроника на португалски език“) (Лоренсо 1985).

²⁴ Антонио Ферейра (1528 – 1569) е португалски поет и автор на комедии и трагедии.

²⁵ Антонио Ваш Франко (1662 – 1732) е португалски биограф и свещеник, взел активно участие в дейността на йезуитския орден, където е преподавал и заедно със свои студенти е превел *Indiculus Universal. Contem distinctos em suas classes os nomes de quazi todas as cousas que ha no mundo, & os nomes de todas as Artes e Sciencias* („Универсален индекс. Съдържа класове с отделните имена на почти всички неща на света и имената на всички изкуства и науки“) (1716), чийто автор е френският йезуит Франсоа-Антоан Поме (1618-1673).

Едно от най-подробните обяснения за значението на *raiva* може да се открие в седми том на португалско-латинския речник на отец Рафаел Блуто (VII 1720: 97). Авторът описва детайлно болестта бяс, която е посочена като първо значение на *raiva* (в източника думата и нейните производни са изписани с у вместо i), следвана от ‘огромен гняв, огромна ярост’ (*ira grande*). Подобно на предходните думи, *raiva* също присъства в религиозни текстове и често се свързва с идеята за ада и греховете, извършвани от човека.

От съществителното *raiva* са изведени глаголят *rayvar* ‘гневен съм, ядосвам се, разгневявам се’, наречieto *rayvosamente* ‘яростно, гневно’ и прилагателното *rayvoso* ‘ядосан, гневен, бесен’ (Блуто 1720 VII: 97). Глаголят *enravecere* също носи значението на ‘разгневявам се, оставям се да бъда обхванат от силна ярост’ (Блуто 1713 IV: 454).

Raiva присъства във фразеологични изрази като *Quem o seu cão quer matar, Raiva lhe põem nome; O cão com raiva, em seu dono trava* (Блуто 1720 VII: 97) и *com raiva do asno, torna-se à albarda* ‘изливам гнева си или отмъщавам на някого, който не ми е сторил нищо лошо’ (Силва 1789: 86).

В 5 том на *Grande diccionario Portuguez; ou, Thesouro da lingua Portugueza* („Голям португалски речник, или Тезаурус на португалския език“) Виейра (1871: 72) добавя към вече познатите определения и две нови значения –името на сладкиш и израз на усещане за голяма жажда или глад.

4.5.2. Испанската дума *rabia*

Испанската дума *rabia* ‘ярост, бяс’ (Гомес де Силва 1985: 446) е засвидетелствана в периода 1220-50 г. и се среща в творчеството на кастилския поет Гонсало де Берсео²⁶ (Короминас 1984 V: 743).

Някои автори посочват за първо значение на думата ‘болест, която обичайно се среща при кучетата’ (Небриха 1495: 608), ‘смъртоносна болест, причинена от ухапване от болно животно. Позната е още като хидрофобия, заради страха от вода’ (Сегура Мунгия 2014: 605). Терерос и Пандо (1787 III: 270) отбелязва, че *rabia* може да се отнася за всяка болест или за много силна болка, която човек изпитва (фр. *rage*. лат. *dolor, cruciatus*. итал. *rabbia, dolore acuto*. баск. *arrabia*). Думата означава също силно желание да направиш, кажеш или притежаваш нещо (фр. *rage*. лат. *cacoethes*. итал. *furore, granvoglia*). *Rabia* може да се използва със значение на ‘насилие’, ‘хаос, безредие’, може да се отнася до всичко онова, което подтиква към бяс, към гняв (срвн. фр. *rage*. лат. *debastatio, eversio*. итал. *rabbia, disordine, rovina*).

²⁶ Гонсало де Берсео е приеман за първия средновековен кастилски поет. До нас е достигнала оскъдна информация за живота му, предполага се, че е роден около 1195 г. и е починал в началото на втората половина на XIII в. (1253 или 1260 г.). Автор на агиографски текстове, сред които *Vida de Santa Oria, Virgen* („Животът на Света Ория, Богородица“), *Los Milagros de Nuestra Señora* („Чудесата на Богородица“), *Vida de Sancto Domingo de Silos* („Животът на Свети Доминик от Силос“).

За болестта са писали още философи, учени и поети, сред които Хипократ, Демокрит, Аристотел, Плиний и Овидий, а народи като асирийците, евреите и египтяните не само са търсели източника на заболяването, но и са намирали и прилагали разнообразни методи за лечение, в някои случаи чрез традиционната медицина, а в други са прибегвали до помощта на свръхестествени сили, за да се изгони демонът от тялото на болния (Сантос-Бургоа, Шнайдер 1994: 455). Природните феномени или липсата на баланс между елементите в човешкия организъм се приемали за част от причините за появата на някое заболяване (*ibid.*).

През Средновековието причините за влошеното здравословно състояние на човек все още са се търсели в сферата на религията (Сантос-Бургоа, Шнайдер 1994: 455). От гледна точка на християнството болестта е била резултат от извършен грях, затова лечението, което се е препоръчвало на болния, е било чрез молитви, покаяния или призоваване на светци (*ibid.*).

През 1026 г. за първи път се появява описанието на болестта във Великобритания, а три века по-късно същото заболяване е споменато в творбата *Libro de Montería de Alfonso XI* („Ловна книга за едри животни на Алфонсо XI“), написана през 1340-1350 г. (*ibid.*: 456).

Прилагателното *rabioso* се използва, за да опишем някого като ‘бесен, разгневен човек’ (Небриха 1495: 608) и значенията на глагола са съответно ‘хващам бяс; побеснявам, разгневявам се’ (Небриха 1495: 608), ‘ядосан съм (на някого), ненавиждам го’ (Сегура Мунгия 2014: 605).

Изразът *con rabia* се употребява, когато описваме негативни качества и черти, но може да се употребява и със значение на ‘много, прекалено’, подобно на *a rabiar* (РИЕ). Други изрази, в които участва *rabia*, са *de rabia mató la perra*, с който намекваме за човек, който не може да се примири, че някой го е обидил и си отмъщава на първото нещо, което види, или първия човек, когото срещне (РИЕ); *tener rabia a alguien* ‘мразя някого или му желая злото’ (РИЕ); *tomar rabia* ‘чувствам гняв, ярост’; ‘разгневявам се, дразня се, ядосвам се на някого’ (РИЕ). Изразът *estar tocado de la rabia* се употребява за човек, който е влюбен (Терерос и Пандо 1787 III: 270).

Глаголът *rabiar* е засвидетелстван в периода 1220-50 г. и носи значението на ‘разболявам се, болен съм от бяс’, ‘желая нещо пламенно’, ‘показвам гняв, ярост’ (Сегура Мунгия 2014: 605). В РИЕ е представена още една дефиниция – ‘прекалено много, повече от обичайното’, както и изразите *estar a rabiar con alguien* ‘много съм ядосан на някого’ и *rabiar de verse juntos* ‘в по-неизгодна позиция съм от другите’ (РИЕ). *Enrabiar(se)*, *enrabiar* ‘ставам гневен, ядосвам се на някого’ е засвидетелстван през 1617 г. (Сегура Мунгия 2014: 605). *Rabiar* се среща при Гонсало де Берсео в произведението *El duelo que fizo la Virgen María el día de la pasión de su fijo Jesucristo* („Траурът, в който влезе Дева Мария в деня на

разпятието на нейния син, Исус Христос“); *raviar* със значение ‘желая пламенно’ в *Confission del Amante*²⁷ („Изповедта на любовника“); *enrabiar* е засвидетелстван в изданието от 1884 г. на Речника на испанската кралска академия (срвн. кат. *enrabiar*, фр. *enrager*; гал. (*arrabiar o*) *arrabear* ‘яростен съм, горя от гняв’) (Короминас 1984 V: 743).

Прилагателните *rábida* ‘гневна’ и *rábido* ‘гневен’ означават още ‘жесток, побеснял’ (РИЕ), ‘бесен’, когато се отнасят до болестта бяс (Сегура Мунгия 2014: 605). Прилагателното *rabioso* е засвидетелствано в периода 1220-50 г. (Сегура Мунгия 2014: 605) и носи смисъла на ‘бесен, болен от бяс’ (Гарсия де Диего 1954: 459), ‘избухлив, ядосан, гневен’ и ‘буен, краен, необуздан’ (РИЕ).

4.6. Етимология на порт. *sanha* и исп. *saña*

Както португалската дума *sanha*, така и испанската *saña* са обект на дискусии относно техния произход и учените все още не могат да дадат точен отговор на въпроса кой е първоизточникът им. Според етимологичния речник на португалския език, съставен от Антенор Насентес (1955: 457), *sanha* произлиза от лат. *insania* ‘лудост’, докато в тълковния речник на португалските думи, произлезли от източните и африканските езици на Франсишко де Сао Луиш²⁸, е предложен друг възможен произход. Според Сао Луиш (вж. Помбо 2011: 409) *sanha* произхожда от иврит – *sanah*, от глагола *sana* ‘мразя, тая омраза’, но според Помбо (2011: 409) порт. *sanha* може да се изведе от каст. *saña*. Авторът пояснява, че в португалски именно *sanha* се е употребявала със значение ‘гняв’, емоцията, която в латински е била позната като *ira*. Крал дон Дуарте (1391 - 1438) също е виждал силната връзка между двете думи и е казвал, че „думата в португалския, отговаряща по смисъл на *ira*, е именно *sanha*, чувството, което се заражда от пламтящата жар в сърцето, породена от разочарование и силно желание за отмъщение“ (вж. Помбо 2011: 409). По времето на крал дон Мануел (1469 - 1521), а дори след това, *sanha* се е употребявала много по-често отколкото *ira*.

Малкил (1974: 4) предлага три възможни варианта, в които може да се крие решение на проблема:

- 1) антонимите *sānus* ‘здрав’ – *īnsānus* ‘болен, луд, бушуващ’ и съответните глаголи *sānō*, *-āre* ‘оздравявам’ – *īnsāniō*, *-īre* ‘луд съм, безумствам’;

²⁷ Поемата *Confission del Amante* (*Confessio Amantis*) („Изповедта на любовника“) е написана от Джон Гауър (ок.1325 – 1403), английски поет, по заповед на крал Ричард II. Творбата заема важно място в английската литература и е сравнявана с „Кентърбърийски разкази“, чийто автор, Джефри Чосър, е бил съвременник и приятел на Гауър. *Confission del Amante* е преведена на португалски и кастилски, като последният превод е направен от Хуан де Куенка. Все още има разногласия сред учените за точната година на издаване на поемата, затова може да се посочи като ориентиловъчен период 1383 – 1390 г. (Маколи 1899). Цитатът е от изданието на творбата от 1909 г. с редактор Адолф Бирх-Хиршфелд.

²⁸ Франсишко де Сао Луиш (1766 - 1845), познат още като Франсишко Жустиниано Сарайва, е португалски кардинал, осми патриарх на Лисабон.

- 2) *sanna* ‘подигравателна гримаса’ и *sanniō*, *-ōnis* ‘палячо, шут’;
- 3) *saniēs* ‘гноясала кръв, гной’.

В своите трудове Короминас (вж. Малкил 1974: 5) включва стисп. *saña*, засвидетелствана ок. 1140 г., и стпорт. *sanha*, засвидетелствана 1200 г., и пише, че макар произходът им да е несигурен, може да се предположи, че първоизточникът е лат. *insānia* ‘бясна лудост’, съответно глаголет *ensañar*, засв. в периода 1220-50 г., произлиза от нар. лат. *insaniare* (от *insania*) ‘побеснявам’, а от *ensañar* е изведено съществителното *saña*. Гарсия де Диего (вж. Малкил 1974: 5) предлага различно обяснение за етимологията на думата, като разграничава три омонима:

- 1) *saña* ‘омраза’, изведена от *īnsānia*, от която според автора водят началото си и *asañarse* ‘избухвам, побеснявам’, *ensañar*, *ensañamiento* и *sañudo* ‘бесен’;
- 2) *saña* ‘грозен жест’ от *sanna*, откъдето произлиза и *sañudo* ‘гримасничещ’;
- 3) *saña* ‘мръсотия’ от *saniēs*, с което се свърза глаголет *asañarse* ‘замърсявам се’.

В осемнадесетото издание на речника на Испанската кралска академия (1956 г.) съществителното *saña* и наречието *a sañas* ‘бясно, яростно’ са изведени от *sanna*, докато глаголет *ensañar* и негови производни са свързани с *īnsānia* (Малкил 1974: 5). Връзката между *saña* и *ensañar*, между тази двойка и лат. *sānus* и *īnsānus*, както и глаголите *sānō-*, *-āre* и *īnsāniō*, *-īre*, е съществена част от проблема за установяването на сигурния произход на *saña*. Необходимо е още да се обърне внимание на омофонните представки *in-*: *in-*, *non-* ‘не-, без-’ (реверсивна) и глаголната *in-*: *in-* (ингресивна) (Малкил 1974: 6).

Установяването на връзката между исп. *saña* и латинския етимон е обект на изследване и на други учени, сред които Коварубиас Ороско²⁹ (вж. Малкил 1974: 6), който в своя *Tesoro de la lengua castellana, o española* (1611: 21) посочва два възможни варианта за произход на думата: *sanna* („която означава ‘хъркане, хриптене; дрезгав звук’ и ‘сумтене, пръхтене’, които онзи, който се е ядосал, изразява с отличителни движения на ноздрите, които се разширяват и изтласкват въздуха силно и яростно“) и лат. *īnsānia*, където изпада *in-*, както при *sandío*. Последната е дефинирана от автора (1611: 21) като „луд, неразумен, извън себе си, не с всичкия си; староиспанска дума, остаряла; изведена от думата *insanus*, като *in-* в началото е изпаднала“. Според Корню³⁰ (1881: 81) произходът както на исп. *saña*, така и на порт. *sanha* трябва да се търси в лат. *sania*, *sanies*.

²⁹ Себастиан де Коварубиас Ороско (1539 – 1613) е испански лексикограф, автор на сборника с емблеми *Emblemas morales* („Морални емблеми“) (1589) и речника *Tesoro de la lengua castellana o española* (1611).

³⁰ Жул Корню (1849 – 1919) е швейцарски филолог, считан за един от пионерите в изследванията в сферата на диалектологията. Някои от най-големите му трудове са свързани с фонетиката и морфологията на португалския език.

През 1888 г., в своята историческа фонология на португалския език, Корню (вж. Малкил 1974: 8) посочва, че *sanha* < (*in*)*sānia*, а в по-късен етап, в речника на Майер-Любке, исп. *saña* е описана като произхождаща от лат. *īnsānia* (Малкил 1974: 8-9). В класическия латински се наблюдава баланс между функциите на префикса *in-*, от една страна, имаме реверсивна или адверсативна функция, както е при *impār* ‘неравен’, *im-probus* ‘лош, извратен’, *im-pūrus* ‘мръсен, нечист’, *in-cautus* ‘небрежен, непредпазлив’, *in-firmus* ‘слаб, немощен’, а от друга страна, ингресивна функция, както е при *im-bibō* прен. ‘поглъщам, попивам’, *im-mittō* ‘изпращам, слагам, работя’, *im-primō* ‘притискам’, *in-cidō* ‘падам в/върху’ (Малкил 1974: 11-12). Поради все повече намаляващата реверсивна функция на *in-* в ранния романски, особено в староиспанския, основният отрицателен префикс преди прилагателни и глаголи е станал *des-* < *dis-*, което се вижда при исп. *desamable* ‘необичлив’, *deshonesto* ‘нескромнен, нечестен’, *desleal* ‘неверен’; същото действие се наблюдава и при причастията *desocupado* ‘безработен, свободен’ (Малкил 1974: 11-12). В случаите, в които *in-* е продължил да изпълнява функцията на отрицателен префикс, се наблюдава размиване на ясно очертаните граници в рамките на морфологичния ред, както е при *enfermo* < *infirmi* и *firme*, *amigo* ‘приятел’, *amiçt-ad*, *-ança* ‘приятелство’, *amigoso* ‘приятелски’ и *enemigo* ‘враг’, *enemiçtad* ‘враждебност’ и други. Прототипът на вокалната диференциация в основата може да се проследи до езика, от който са произлезли думите (*amicus* vs. *inimicus*).

В думата *īnsānīre* ‘луд съм, безумствам, гневя се, беснея’ в класически латински откриваме старата адверсативна функция на *in-*, което се вижда при *īn-salūbris* ‘нездравословен’, *īn-sānābilis* ‘нелечим’, *īn-sānia* ‘безумие, полуда’, *īn-sānitās* ‘болест, неразположеност’, *īn-sānus* ‘полудял’. Ако се следва модела на близките синоними *furia: furiāre*, от съществителното *īnsānia* може да се изведе глаголят **īnsāniāre*, а след това *ensañar* > *saña*, като префиксът *en-* ще изпадне. При глагола *ensañar* може да се види настъпилата промяна в значението на *en-*, който вече не изпълнява реверсивна или адверсативна функция, а това е видимо при двойки като *amor* ‘любов’: *enamorar*, *fuzia* ‘увереност’ (<*fiducia*): *enfuziar(se)*, *lazo* ‘панделка, лента’: *enlazar* и други (Малкил 1974: 12).

Глаголят *sannō*, *-āre* ‘мамя, заблуждавам’ се среща с префиксите *dē-* и *sub*, а от тези групи в по-късен етап са изведени още две, образувани с *-ātor* (агентивни) и *-ātio* (абстрактни), към които е добавен и *sub-sann-ium*, следващ модела на *imperium* (Малкил 1974: 10). Важно е да се отбележи близката връзка между стисп. *so(n)sañar* ‘подигравам се’ и *subsannāre* ‘осмивам, подигравам се’. Представката *son-* е била често употребявана в староиспански (*sonreírse* ‘усмихвам се’, *sonsacar* ‘заблуждавам, мамя’; дн. *sompear* ‘претеглям, вдигам’) (Малкил 1974: 10) и именно *so(n)-* се е превърнал в един най-продуктивните префикси, което се вижда в многобройните думи в речника на езика, към които е прибавен – *correr: so-correr*, *jorn-al,-ada: so-jornar*, *judgar: so-judgar*, *meter: so-meter*, *portar: so-portar*, *sacar:*

so(n)-sacar, tierra: so-terraño и *so-terrар* (Малкил 1974: 11). В откъс от стар текст на леонски, *Elena y María*, т.8, се открива вариант *sonsанar*, където има възможност *-n-* да е представено неточно в транскрипцията, но същевременно тази форма може да се разглежда и като навлязла от Запад, където се наблюдава лат. *-nn-* > гал.-порт. *-n-* (Малкил 1974: 10-11).

Макар в своя *Romanisches etymologisches Wörterbuch* Майер-Любке да отхвърля идеята, че *saniēs* може да се разглежда като прототип на стисп. *saña*, в по-късен етап решава да се заеме със задачата да събере произлезлите от лат. *saniēs* думи извън полуострова, а след това заедно с исп. *saña* да ги групира спрямо значението им. Сред тези думи са сард. (кампидански диалект) *sañga* ‘гнойна рана’, *señ* (диалект във френския регион Франш Конте), пров. *sanha* и югоизточната фр. *sañe*, *señe* ‘тръстика, храсталак’, стфр. *essangier* ‘накисвам пране, пека коноп’, които извежда от *saniēs*, *saniōsus* и *exsaniāre* (Малкил 1974: 13). Проблемът, който възниква при това разпределение, е свързан с липсата на съществена част, която да свърже, от една страна, стисп. *saña* и нейните производни, и от друга, думите във френски, който се говори на юг, и в сардински, които са конкретни понятия, отнасящи се до застояли течности и до растителност, характерна за блатисти терени, докато групата испански думи е свързана с абстрактното: ‘яд, гняв, ярост’ (Малкил 1974: 13).

Възможен семантичен развой: лудост > гняв

подигравка, осмиване > гняв

болест, боледуване > неразположеност > гняв

4.6.1. Португалската дума *sanha*

Съществителното име *sanha* се среща в португалската литература основно през два периода - XIII в., и по-късно, през XVI и XVII в., в речниците на Жеронимо Кардозо (1562: 95), Агостино Барбоза (1611: 970) и Бенто Перейра (1647: 86). Виейра (1874 V: 404) превежда *sanha* като ‘гняв, ярост’ и я сравнява със същата емоция, която животните изпитват и изразяват, като се озъбват на някого, за да го сплашат. Прилагателните *sanhudo* и *sanhoso* носят значението на ‘гневен, разярен’; ‘пълен с омраза, ненавист’ (Дренска 1996: 786). Виейра отбелязва, че употребата на *sanhado* е характерна за по-стари текстове, докато *sanhudo* се среща повече в поезията както в смисъл на ‘гневен’, така и на ‘страшен, ужасяващ’ (Виейра 1874 V: 404).

В речника на Бенто Перейра (1647: 15) срещаме прилагателното име *assanhada* (*coisa*), преведено на латински като *irritatus*, *-a*, *-um*. *Assanhado* може да се използва за човек, който е обзет от огромна ярост, който става неразумен и изключително неспокоен под влиянието на емоцията (Блуте 1712 I: 597), но също така често се употребява и за разярени животни (Виейра 1871 I: 610).

Съществителното *assanhamento* означава ‘раздразнение, ярост, разяряване, нещо, което събужда гняв или подлудява’ (Виейра 1871 I: 610), а *assanho* е дефинирано като ‘раздразнение; гняв, ярост; провокация’ (Виейра 1871 I: 610).

Глаголът *assanhar* означава ‘дразня, разгневявам, ожесточавам, събуждам гняв в някого’ (Виейра 1871 I: 610), ‘разярявам, изкарвам извън себе си; вбесявам; ядосвам’ (Дренска 1996: 88). Възвратният глагол *assanhar-se* носи значението на ‘гневя се, ожесточавам се, разярявам се’ (Виейра 1871 I: 610), ‘ядосвам се; разярявам се’ (Дренска 1996: 88) и се среща в португалско-латински речници от XVI-XVII в.

Sanhudo може да се използва като определение за човек, който по природа е склонен към ярост и чийто темперамент се характеризира с проява на буен гняв, докато *assanhado* се среща като дефиниция за човек, внезапно връхлетян от ярост. В определен контекст *assanhado* носи значението и на ‘изпитващ силно вълнение, голям ентусиазъм’ (Помбо 2011: 409).

Подобно на други думи в португалски, *sanha* добива значението на ‘гняв, ярост’ в по-късен етап от своето развитие. Възможно е първоначално да се е използвала в смисъл на ‘лудост’, а по-късно започва да приема и други значения, които не са свързани с горепосоченото състояние, но пак определят силни емоции, които човек изпитва – омраза, ненавист, жар. В даден момент, думата започва да се използва като синоним на *furor* и *ira*, чието значение също е ‘ярост, гняв’, но *sanha* се дефинира от някои автори като още по-силен израз на тази емоция.

6.6.2. Испанската дума *saña*

В испанската литература думата е засвидетелствана за първи път в творбата „Поемата за моя Сид“ (ок. 1207 г.), среща се често в творчеството на кастилския поет Гонсало де Берсео (ок. 1195-1253/1260?) и в произведения от Средновековната литература (Короминас 1984 V: 155). В изданието на Речника на испанската кралска академия от 1971 г. (вж. Сегура Мунгия 2014: 657) за произход на исп. *saña* е посочена лат. *sanna* ‘гримаса, жест’, докато в други източници същата е изведена от лат. *īnsānīa* ‘лудост’ (Гарсия де Диего 1954: 492) и нар. лат. *insanīāre* (лат. *insanīre*) (Сегура Мунгия 2014: 657). Фридрих Диц (вж. Короминас 1984 V: 155) смята, че има голяма вероятност *saña* да произлиза от лат. *īnsānīa* ‘лудост’, като уточнява, че е по-подходящо да се говори за ‘бясна лудост’. Съществува възможност глаголът *ensañar* да се изведе директно от нар. лат. *insaniare*, документиран от Корню, а оттам и съществителното *saña*, ако може да се обясни изпадането на представката *in-* както при двойките *furia - enfurecer*, *locura - enloquecer*, *amor - enamorar* (Короминас 1984 V: 156).

Въпреки, че в част от източниците исп. *saña* е изведена от латински със значение ‘лудост’, ‘гняв, ярост’, има изследвания, в които произходът се търси в други езици като старофренски, провансалски и сардински, където думите носят

значение на ‘гримаса’, ‘гнойна рана’ или ‘накисвам пране’. Нетълшип (вж. Короминас 1984 V: 156) дава пример с абзац от Варон, в който се среща думата *absanitas* ‘лудост’ (donde los mss. traen *adsanitas*), за която може да се допусне размяна с познатата *insanitas*. Авторът уточнява, че думата е формирана подобно на *absurditas* и *abnormitas* и това би ни позволило да допуснем употребата на **absania* вместо *insania*, при която в романския е изпаднала първата гласна след определителния член (*l’asa- ña > la saña*). Поради липсата на други доказателства за *absanitas* и за **absania*, засега този произход остава хипотетичен (Короминас 1984 V: 156).

Ако приемем, че *saña* води началото си от лат. *īnsānīa*, както допускат някои учени, ще видим близостта в значенията на думите в двата езика както и тяхното развитие до ‘гняв, ярост’. Лат. *īnsānīō* ‘извън себе си съм; неразумен съм; луд съм’; прен. ‘губя разсъдък; бълнувам; действам неразумно’ (Сегура Мунгия 2014: 657). Лат. *īnsānus* се употребява със значение на ‘психично болен’; ‘неразумен, нелеп, бесен, луд, побъркан’; ‘бушуващ, бесен (море, вятър, др.)’; ‘чудовищен, краен’; ‘който поражда лудост, подлудяващ’ и съответно исп. *insano* (срвн. фр. *insane*, англ. *insane*, итал. *insano*) ‘нездравословен, вреден за здравето’, ‘луд’, ‘липса на разсъдък, разум’ (Сегура Мунгия 2014: 658). Първоначално тези думи се отнасят до психично или душевно състояние, безразсъдни действия, предприети в резултат на бушуващи емоции в човек, които могат да прераснат в гняв, ярост, или ‘намерение или цел, изпълнени с омраза и жестокост’ (РИЕ).

4.7. Етимология на исп. *enfadar*

Глаголът *enfadar* ‘ядосвам’ е засвидетелстван през 1495 г. и е изведен от галисийско-португалския глагол *enfadarse* (Сегура Мунгия 2014: 217-218). През Средновековието *enfadar* е означавал ‘обезсърчавам се’, ‘уморявам се’, ‘отегчавам се’ и е възможно произходът му да е свързан с *fado* ‘участ, съдба’ (от лат. *fatum* ‘съдба’), особено с тази, която се счита за лоша и неблагоприятна, което може да даде и по-конкретен смисъл – ‘оставям се на фаталността’ (Сегура Мунгия 2014: 217-218). Каст. *enfadar* се е употребявал единствено като ‘отегчавам, уморявам’ и е засвидетелстван около XVIII в. (Сегура Мунгия 2014: 217-218).

Съществителното име *enfado* е засвидетелствано към средата на XVI в., епоха, през която е бил много популярен жанрът *enfado* като поетична форма, произлизащ от трубадурския *epueg*, в който поетът е изразявал отвращение от някаква злоупотреба, нелепа и глупава постъпка и други (Короминас 1984 II: 613-614). Думата носи значението на ‘неприятно впечатление, което определени неща оставят в душата’, ‘усърден труд, работа’, ‘нещо отегчаващо или дотягащо’, ‘гняв’ (Сегура Мунгия 2014: 217-218) и ‘досада, раздражение’.

Прилагателното *enfadoso*, засвидетелствано през 1570 г., носи смисъла на ‘предизвикващ гняв’; ‘който се гневи лесно’ (Сегура Мунгия 2014: 217-218), а за

година на първо засвидетелстване на глагола *enfadar* е посочена 1555 г. (Короминас 1984 II: 611). Според някои автори като Майер-Любке, Валтер фон Вартбург, Антенор Насентес и други (Короминас 1984 II: 611-612), *enfadar* произлиза от лат. *fatūus* ‘глупав, прост, блудкав’. В свои изследвания Майер-Любке и Вартбург (вж. Короминас 1984 II: 612) стигат до извода, че е възможно *enfadar* да произлиза от гасконския диалект, който се говори в югозападния френски регион Беарн, като я извеждат от фр. *fade* или оксит. *fat* ‘безвкусен; глупав’. Короминас (1984 II: 612) пояснява, че нито прилагателното **fado* е съществувало в кастилски, нито глаголтът **enfadar* или **enfader* в окситански и френски.

Короминас (1984 II: 612) отбелязва каст. *enfadar* като късно въведение в литературата, тъй като употребата му не се открива в средновековното творчество на автори като Гонсало де Берсео, Хуан Руис, Дон Хуан Мануел³¹, произведения като „Поемата за моя Сид“, „Калила и Димна“, „Книгата на Аполон“³², „Селестина“³³ и други. Ако изключим формата *enhadar*, която се открива при Небриха и в стиховете на Ернан Нунес³⁴, най-старият пример достигнал до нас е от *Otas de Roma*³⁵, от първата половина на XIV в (Короминас 1984 II: 613).

За Короминас (1984 II: 613) развитието в семантиката на думата е ясно: от първоначалното ‘уморявам се’ преминава към ‘отегчавам се, омръзва ми’ и след това се превръща в ‘дразня се, разгневявам се’, по същия начин, по който са се развили фр. *fâcher* от лат. *fastidire* ‘отвращавам се (от храна или напитка); държа се надменно; отнасям се с презрение, показвам отвращение към някого’ (Глеър 1968: 678) и каст. *enojar*, която е заета от оксит. *enojar* ‘досаждам, отегчавам, дотягам, отвращавам’ < нар.лат. *inōdiare* ‘предизвиквам погнуса, отвращение’, изведен от израза *in odio esse alicui* ‘мразен съм от някого’ (Короминас 1984 II: 635). Подобни думи се превръщат в ценен източник за народопсихологията, която според Короминас (1984 II: 613) е оставала на заден план за етимологията в миналото.

Възможен семантичен развой: отегчавам се, омръзва ми > дразня се > гневя се

³¹ Дон Хуан Мануел (1282 – ок.1348) е испански писател и благородник, считан за създател на кастилската проза.

³² „Книгата на Аполон“ (исп. *Libro de Apolonio*) е поема, състояща се от 2624 стиха, и датирана от средата на XIII в. За автора на произведението не се знае нищо, макар и да има предположения, че е от региона на Арагон поради някои особености в текста.

³³ Творбата „Селестина“ (исп. *La Celestina (Tragicomedia de Calisto y Melibea)*) датира от края на XIV – началото на XV в.

³⁴ Ернан Нунес де Гусман (ок. 1478 - 1553) е испански писател и елинист. Написва коментар към епическата поема *Laberinto de Fortuna* („Лабирингът на съдбата“) на Хуан де Мена и превежда „История на Бохемия“, написана от Еней Силвио Бартоломео Пиколомини (Папа Пий II).

³⁵ *El cuento muy fermoso del enperador Otas de Roma & de la infanta Florencia su fija, & del buen cauallero Esmeré* („Много красивият разказ за императора Ото от Рим и за инфантата Флоренсия, неговата дъщеря, и за добрия рицар Есмере“), познат още като *Otas de Roma* или само *Roma*, е един от деветте текста, съдържащи се в ескориалския ръкопис h-I-13. Смята се, че текстът е превод на френската творба *La Chanson de Florence de Rome*, макар и да съществуват други хипотези за точния произход на кастилската версия (вж. Родас, Сория 2009: 16-17).

V. Заключение

Резултатите от проведеното етимологично изследване върху думите за гняв в испански и португалски език могат да се обобщят по следния начин:

1. Пет от разглежданите шест думи, общи за испански и португалски, се възвеждат към латински етимон. В един случай латинската форма има гръцки произход.
2. Формално думите са претърпели минимални промени, свързани със специфичните звукови закони, действащи в двата езика.
3. Установяваме, че в семантичен план думите за гняв са свързани с болести или дисбаланс в тялото, с лудостта, от една страна, а от друга с представата за бързо движение.
4. Макар и да изразяват една и съща емоция, в семантиката на думите се откриват известни разлики, свързани с интензитета на гнева.

Според триизмерния модел на Миленсън, представен на стр. 24, един от векторите представя отрицателните емоции, които възникват при премахване на положителния стимул. Първоначално се появява раздразнението, което много често може да има физически израз, макар и моментен, като сбръчкване на челото или стягане на челюстта (Мацумото 2009: 308). Именно такова значение носи испанската дума *enfado*, описваща оттегчение или досада, които довеждат до усещането за гняв. Прилагателното *enfadadizo* също определя състояние, в което човек усеща непоносимост към нещо или някого и е предразположен към по-силната емоция гняв. В определен контекст с подобна семантика можем да срещнем и порт. *a cólera, colérico, encolerisar(-se)*, но това е по-силен израз на чувството и предполага по-бързото и внезапно преминаване към гнева.

Ако приемем, че *enfado* е най-леката форма на разглежданата емоция, раздразнение и отежение, преминаващо в гняв, то порт. *cólera* и исп. *colera* изразяват самата емоция гняв. За това съдим по определението, което Виейра (1871: 271) дава, според когото „тази емоция може да е причинена от обида или от раздразнение, възникнало в резултат на нечие действие, но е възможно да се появи внезапно като силно и яростно вълнение в душата“, а в испански откриваме израза *exaltarse a alguien la cólera* ‘променям настроението, раздразвам’. *Cólera* се употребява основно за гняв, породен от обида, действие или събитие, довело до възникването на тази емоция, а този, който е описван като *colérico*, може лесно да бъде обзет от нея.

В двата езика думите *furia* и *furor* описват силни емоции, които могат да са както отрицателни, така и положителни. Те спадат към категорията на гнева, но е

възможно да преминат към още по-наситена емоция: яростта. По думите на Виейра (1873 III: 807) онзи, който е склонен към гняв (*colérico*) често може да стане разярен (*furioso*), а когато това се случи, „той става заплашителен, ужасяващ, дори неудържим и луд“. До голяма степен интензитета на чувствата, които описват *furia* и *furor*, се дължи на връзката им с божествения гняв и митологичния образ на Фуриите, притежаващи силата да наказват онези, които са прегрешили. С *furor* се описва и състоянието на екстаз, на делириум, на безумство, което преминава в лудост, заслепяваща разума.

Подобно на последните две думи, *ira* се отнася към силното чувство на ненавист, довеждащо до насилие, ярост или състояние на лудост. Тя се среща в произведения с религиозен характер, като описва гнева на Господ (*a ira de Deus*), един от седемте смъртни греха и наказание, правосъдие. *Ira* може да се разглежда като натрупването на отрицателни емоции като раздразнение, силно възмущение или желание за мъст, които в даден момент ще достигнат крайната си точка и ще се превърнат в същински гняв (Татиан 2015: 14-15).

Порт. *sanha* и исп. *saña* изразяват идеята за лудостта, от която е обхванат човек под влиянието на гнева. Въпреки разногласията относно произхода на думите, те са свързани с таените чувства на омраза или ненавист, на много силно раздразнение, което се превръща в гняв, ярост когато е провокирано от нещо или някого. Веднъж обзет от тази емоция, човек обезумява и сякаш излиза извън себе си. Всяка цел или действие, което предприема, е изпълнено с омраза и е извършвано бясно.

Raiva и *rabia* са сред думите, изразяващи най-висока степен на гнева или, ако се върнем към модела на Миленсън, това е яростта. Тя описва преживяването и изразяването на тази емоция не само при човека, но и при животните, а също така приписва подобни качества на природните феномени. Тя дефинира силно разтърсване от възникналото чувство, ненаситно желание за мъст и обземане от лудост. Това е ярост, която не е просто моментен изблик, а продължително състояние, довеждащо до буйни и необуздани действия.

Бяха представени различни хипотези относно произхода на порт. *sanha* и исп. *saña*, някои смятани за по-малко вероятни от други. Въпреки това, по-обстоятелствен анализ на всяка от тези идеи би помогнал за евентуалното ѝ отхвърляне или потвърждаване. Това от своя страна би могло да доведе и до по-различен прочит на историята на думите спрямо контекста, в който се намират. Необходимо е да се обърне внимание и на развитието на съответните думи в останалите ибероромански езици, диалектни форми и влияние на други езици.

В следващата таблица са представени в хронологичен ред анализирани думи със значение ‘гняв, ярост’ в португалски и испански език спрямо източниците, в които са засвидетелствани най-рано:

Португалски	Испански
Ira – най-рано засвидетелствана в текстове от XIII в., употребена като емоцията гняв.	Ira – най-ранно засвидетелствана през 1100 г. със значение ‘гняв’.
Sanha – засвидетелствана в произведения от XIII в. със значение ‘ярост, гняв’.	Saña – най-ранно засвидетелстване - ок. 1207 г. със значение ‘гняв’.
Fúria – първо засвидетелстване през втората половина на XV в., употребена е със значение на емоцията гняв.	Rábia – засвидетелствана през 1220-1250 г. със значение ‘ярост, бяс’.
Furor – година на първо засвидетелстване – 1497 г. със значение ‘ярост’.	Cólera – най-ранно засвидетелствана в произведения от 1251 г. и 1283 г. със значение ‘жлъчка, жлъчен сок’.
Cólera – най-ранно засвидетелствана през първата половина на XVI в., в източник от 1540 г. със значение на ‘холеричен’ като черта от характера; през 1544 г. думата е употребена като емоцията гняв.	Furor – най-ранно засвидетелствана в произведения от XIII - XIV в., в които е употребена като ‘ярост, безумие’.
Raiva – засвидетелствана най-рано в текстове от XV-XVI в., със значение ‘ярост, гняв’.	Furia – година на първо засвидетелстване – 1438 г. със значение ‘ярост’.
	Enfadar – глаголят е засвидетелстван през 1495 г.

Най-рано засвидетелстваните думи за разглежданата емоция и в двата езика са *ira* и *saña/sanha*, и двете с първоначално значение ‘гняв’. За повечето от думите в испански, като *saña*, *rábia*, *cólera* и *furor*, се наблюдава засилена употреба през XIII в., докато същите в португалски, без *sanha*, се откриват в текстове от по-късен период, XV-XVI в., като по това време се наблюдава и употребата на *furia* и исп. *enfadar*.

От началото на XII в. в Европа започва развитието на университетите, изучаването на дисциплини като право, теология и философия. Към средата на същия век в португалското кралство започва засилено развитие на земеделието и на търговията както в градовете, така и с други държави, благодарение на мореплаването. Настъпват множество промени в икономиката, обществото и културата на страната. През този период духовенството изиграва важна роля за развитието на историята и литературата на Португалия. Манастирите се превръщат в средища на културата и до XIII в. единствено там е било възможно да се създадат ръкописи, което е било дълъг и бавен процес. Поради тази причина броят им е бил много малък и рядко са се разпространявали. По-късно са се оформили групи, чиито членове се занимавали с преписа на текстовете, което е било и причина да се срещат разлики в отделните ръкописи (Лопеш, Сарайва 1996: 37). Литературата от

тази епоха може да се раздели на устна и писмена, като първата е била насочена към необразованата публика, на която са се представяли истории, свързани с всекидневието на народа и темите, които са го вълнували; втората литература е била запазена за духовенството, основно за онези, които са искали да се посветят на религиозната служба. Най-старите училища в Португалия са именно тези, в които са се изучавали и подготвяли бъдещите духовници.

През XIII в. се съставят песенници с най-старите текстове на португалски, като някои от творбите датират още от XII в. Трите най-големи сборника от този период съдържат общо 1680 поезии, написани от 160 различни автора, които били от различни места на Иберийския полуостров, но прекарвали част от живота си в кралския двор в Леон и Кастиля, където създавали творчеството си (Лопеш, Сарайва 1996: 46-47).

Крайт на XII до средата на XVI в. е време, в което протича т.нар. архаичен период на португалския език, който може да се раздели на два етапа – първият продължава приблизително до 1385 г., момент, приеман за начало на литературата, в която галисийския силно преобладава; и вторият, който започва около 1385 г. и продължава до средата на XVI в., когато се издават трудовете на първите португалски граматичи, Фернау де Оливейра (1536 г.) и Жоао де Барош (1540 г.) (Лопеш, Сарайва 1996: 23-24). През XIII в. на Иберийския полуостров се наблюдава развитието на историографията, върху което оказват влияние средновековните латински текстове, трудове на арабски географи и историци, както и хроники. Към средата на следващия век, през 1344 г. е редактирана и преведена на португалски *Crónica Geral de Espanha* или *Crónica Geral de 1344* („Обща хроника на Испания“ или „Обща хроника от 1344 г.“), но само кастилският текст е запазен. В преведения вариант разказът е удължен, използвани са източници, някои от които отсъстват в *Crónica General de España*, заглавието на оригиналното произведение, написано от Афонсо X (1252-1284). През този период са издадени някои от най-важните исторически произведения, като *Crónica Geral de Espanha* (превод на галисийско-португалски от текстове на кастилски), *Crónica Galego-Portuguesa de España y Portugal* (ок. 1342 г.) („Галисийско-португалска хроника на Испания и Португалия“), от която е запазен фрагмент от *IV Crónica Breve de Santa Cruz*; 3 книги *Livros das Linhagens*; два варианта на *Crónica Geral de 1344*, вторият от които е редактиран през 1400 г. (Лопеш, Сарайва 1996: 81-82).

Една от най-важните фигури в средновековната португалска литература е Фернао Лопеш (1380/1390-1460), хроникьор, заемал висок пост в кралския двор и приближен на няколко от кралските крале. На него е възложена задачата да напише и редактира обща хроника на португалското кралство. В резултат на дългогодишните си усилия, успява да напише *Crónica de El-Rei D. Pedro* („Хроника на крал Дон Педро“), *Crónica de El-Rei D. Fernando* („Хроника на крал Дон Фернандо“), *Crónica de El-Rei D. João* („Хроника на крал Дон Жоао“) първа част,

която е завършена от Гомеш Еанеш де Зурара (ок. 1420-1473/74), ученик на Лопеш, втора част от *Crónica de El-Rei D. João*, („Хроника на крал Дон Жоао“). Освен като хроникьор, Фернао Лопеш дава своя принос и за написването на първата граматика на португалски език (1534 г.), която е насочена основно към фонологията, а няколко години по-късно, през 1540 г., Жоао де Барош също издава граматика (Лопеш, Сарайва 1996: 26). По този начин се поставя началото на период, в който се работи усилено за изучаването на историята на родния език, писмеността и правилата му. През 1570 г. е издаден португалско-латинския и латинско-португалски речник на Жеронимо Кардозо, а по-късно излизат от печат *Origem da Língua Portuguesa* („Произход на португалския език“) (1606 г.) на Дуарте Нунеш ду Леао, португалско-латинските речници (1611 г.) на Агостиньо Барбоза, латинско-португалски прозодии (1634 г.) на Бенто Перейра (Лопеш, Сарайва 1996: 26), 8-томният речник на португалски и латински, съставен от Рафаел Блуто и издаден през 1712-1721, речник на португалския език (1789 г.) на Морайш и Силва.

В испанската история втората половина на XIII в., когато на власт е Афонсо X (1252-1284), е време на силно културно развитие. Самият крал превежда на кастилски произведения като *Lapidario* („Лапидар“) и *Calila y Dimna* („Калила и Димна“), срещат се все повече поети, музиканти, историци и хора, посветили се на науката. Издават се преводи на различни произведения на латински, трактати по астрономия, минералогия и астрология, юридически текстове, *Los libros de acedrex dados e tablas* („Книгите за шах, зарове и табли“), *Primera Crónica General* („Първа обща хроника“) – история на Испания, както и *General Estoria* („Обща история“) (Лапеза 1981: 237-238).

През втората половина на XIV в. се срещат личности, оставили ярък отпечатък в кастилската литература. Дон Хуан Мануел (1282-1348), племенник на Афонсо X, пренаписал част от творбите на чичо си, изчиствайки ги от грешки, за да предаде текстове с ясно послание; Хуан Руис, протоиерей на Ита (ок. 1283 – 1350), автор *Libro de buen amor* („Книгата на добрата любов“); и Перо Лопес де Аяла (1332-1407), историк, поет и държавник (Лапеза 1981: 249-253). През XIV в. галисийският език е изместен от кастилския, на който много поети, както и самият Афонсо XI, започват да пишат поезията си.

С появата на преводната литература, авторите се изправят пред трудности, свързани с предаването на думи и изрази от чужд език на родния си. Това довежда до търсенето на модели, които ясно да изразяват казаното в преведените творби. Така се появява *Arte de trobar* („Изкуството на стихописането“) (1433) на Енрике де Вилена (ок. 1384-1434), в което се появяват първите описания на кастилските фонетика и ортография, а също така се посочват по-рядко употребявани думи, придружени от по-подробно описание за смисъла им (Лапеза 1981: 286-287). Стремещт към откриване на нюансите в значенията и изучаването на етимологията им води до написването на текстове като *Oracional* от Алонсо де

Картахена и *Universal Vocabulario* (1490 г.) от Алонсо де Паленсия. Един от най-значимите трудове за испанския език е издаден в ключов момент от историята на страната. През 1492 г., когато Гранада е освободена, излиза от печат кастилската граматика на Антонио де Небриха. Неговият стремеж е бил да опише езиковата норма, която да служи за изучаването на правилата на родния език, както и да покаже онези характеристики, които отличават кастилския от латинския.

Писмената литература на Иберийския полуостров се развива усилено в два основни периода - XIII-XIV в. и XVI в. В продължение на векове полуостровът е бил владян от арабите, които водили ожесточени битки с местното население за територията. Дългият и труден период на промени и чуждо влияние породил необходимостта от опазване на националната история, култура и език. Така първите стъпки са направени в манастирите, които се превърнали в център на усърден труд на духовници, пишещи и превеждащи литературни произведения, закони, юридически документи и текстове с религиозен характер. Едно от най-ценните неща, които тези източници предоставят, е автентичността на езика от даден период. Културно-историческите условия, в които е написан или преведен даден текст, позволява да се изледват не само актуални теми за епохата, но и езикови промени, нововъведения и влияния от чужди култури. Дълго време писмените източници били достъпни само за духовенството и онези, които щели да се посветят в служба на църквата и макар съставените текстове да са запазени само за определена част от обществото, то тази дейност дала тласък на развитие на писмеността на целия полуостров. Както вече беше отбелязано, XIII-XIV в. е ключов момент за развитието на културата на иберийските народи. Писмеността излиза отвъд границите на манастира, в Португалия започва съставянето на сборници с поезия, превеждането на произведения от латински, на трактати, юридически и научни текстове. Испанският кралски двор се превръща в място на трескава културна дейност, където поети и музиканти създават творчеството си, а самият крал се заема със задачата да преведе важни научни трудове.

Част от думите за гняв са засвидетелствани именно в периода XIII-XIV в. и XVI в. Една от причините, поради които се наблюдава честата им употреба в този момент, се дължи до голяма степен на Реконкистата. Вековете на чуждо влияние и ограничения са породили гняв, нараствал с времето у населението на полуострова. Стремежът му е бил насочен към изтласкването на врага, към извоюването на свободата и връщането на земите. Тези цели успяват да се постигнат в тежки и продължителни битки, описани в множество произведения, описващи историята на държавите. Ако разгледаме анализирания думи за гняв в двата езика в рамките на съответните периоди, ще видим, че *ira* присъства основно в манастирската литература до XIII в. или времето, в което писмените източници са задача на духовенството и са запазени основно за членовете му. След това, *ira* постепенно отстъпва място на останалите думи, описващи емоцията. През епохата на Ренесанса с появата на все повече преводи, възниква и въпросът за точното предаване на

смисъла на думите от един език в друг, както и необходимостта да се познава добре не само чуждата реч, а и родното слово и неговото богатство. Желанието да се опознае собствения език, да се изучат структурата и законите, историята и развитието му, е породено от стремежа да се оформи националния дух. За това съдим по важни научни трудове в сферата на езикознанието, излезли от печат през XVI в. Така, от една страна, в ранния етап на създаване на писмените творби имаме историографските текстове, представящи важни събития и личности, допринесли за развитието на двете държави, а от друга, трудове, описващи езиците и богатата реч, оцелели във времето, въпреки чуждите влияния. Чрез писмените източници, народите на полуострова са могли да увековечат важните събития от историята си, да разкажат на света за своите герои, за силата и издръжливостта, които проявявали в битките срещу нашествениците, за да извоюват свободата си и да разкрият величието на своите държави.

Приноси:

- 1.1. В дисертацията са представени различни научни теории за емоциите и за гнева.
- 1.2. За първи път се прави подробен лексикологичен и етимологичен анализ на думите със значение 'гняв' в сравнителен план в испански и португалски език. Установяват се семантичните преходи, засвидетелствани в двата иберомански езика, като се привеждат семантични паралели от други индоевропейски езици.
- 1.3. Събрани са научни трудове и литературни произведения от различни периоди, където са анализирани употребите на думите за 'гняв' в испанския и португалския.
- 1.4. Направено е сравнение на нюансите в семантиката на думите в самите езици и между испанските и португалските думи, установява се интензитетът на емоцията, която описват.
- 1.5. Проследена е историята на думите от най-рано засвидетелстваните източници и са анализирани възможните причини за засилена употреба в даден момент.
- 1.6. Анализирана е употребата на думите в текстове от различни периоди и жанрове, отнасящи се до важни културно-исторически събития в Португалия и Испания.

Библиография:

Айрес, А. 2017: Ayres Jr., Antonio T. *As visões no Orto do Esposo: construção e interpretação*. Dissertação (Mestrado em Literatura Portuguesa) – Faculdade de Filosofia, Letras e Ciências Humanas, Universidade de São Paulo, 2017. <https://a.storyblok.com/f/134103/6c26a8729d/2017_antoniotadeuayresjunior_vcor_r.pdf>

Берикат, Е. 2012: Bericat, E. *Emotions*. – В: Sociopedia. 1-13. [последно посещение на 13 януари 2021 г.] – <<https://core.ac.uk/download/pdf/51410166.pdf>>

Блуто, Р. 1712 – 1728: Bluteau, R. *Vocabulario portuguez e latino, aulico, anatomico, architectonico, bellico, botanico, brasilico, comico, critico, chimico, dogmatico, dialectico, dendrologico, ecclesiastico, etymologico, economico, florifero, forense, fructifero...* autorizado com exemplos dos melhores escritores portuguezes, e latinos ; e offerecido a el rey de Portugal, D. João. Pelo padre D. Raphael Bluteau. 1712 – 1728. Vol. 1-2 (1712), Vol. 3-4 (1713), Vol. 7 (1720).

<https://purl.pt/13969/4/1-2771-a/1-2771-a_item4/1-2771-a_PDF/1-2771-a_PDF_24-C-R0090/1-2771-a_0000_capa-cap_a_t24-C-R0090.pdf>

< https://purl.pt/13969/4/1-2772-a/1-2772-a_item4/1-2772-a_PDF/1-2772-a_PDF_24-C-R0090/1-2772-a_0000_capa-cap_a_t24-C-R0090.pdf >

< https://purl.pt/13969/4/1-2774-a/1-2774-a_item4/1-2774-a_PDF/1-2774-a_PDF_24-C-R0090/1-2774-a_0000_capa-cap_a_t24-C-R0090.pdf >

< <https://digital.bbm.usp.br/view/?45000008431&bbm/5443#page/1/mode/2up> >

< <https://digital.bbm.usp.br/handle/bbm/5440> >

Вежбицка, А. 1999: Wierzbicka, Anna. *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999)

Виейра, Д. 1871 II: Vieira, D. *Grande dictionario Portuguez; ou, Thesouro da lingua Portugueza*, Vol. 2 – <<https://archive.org/details/grandediccionari02vieiuoft/page/270/mode/2up>>

Виейра, Д. 1873 III: Vieira, D. *Grande dictionario Portuguez; ou, Thesouro da lingua Portugueza*. Porto : Em Casa dos Editores Ernesto Chardron e Bartholomeu H. de Moraes, 1871-1874. Vol. 3. – <<https://archive.org/details/grandediccionari03vieiuoft/page/1170/mode/2up>>

Виейра, Д. 1874 V: Vieira, D. *Grande dictionario Portuguez; ou, Thesouro da lingua Portugueza*. Porto: Em Casa dos Editores Ernesto Chardron e Bartholomeu H. de Moraes, Vol. 5 – <<https://archive.org/details/grandediccionari05vieiuoft/page/468/mode/2up>>

- Гарсия де Диего, В. 1954:** García de Diego, V. *Diccionario etimológico español e hispánico*. Madrid: Editorial Espasa-Calpe. – <https://archive.org/details/1DICCIONARIOETIMOLOGICOESPANOLEHISPANICOPARTE1VOCESCASTELLANASYETIMOLOGIAVICENTEGARCIADIEGO/page/n271/mode/2up>
- Герартс, Д. 2009:** Geeraerts, D. Theories of Lexical Semantics, 15 February 2009: 33-47 [последно посещение на 10 януари 2021 г.] – https://www.ling.arts.kuleuven.be/qlvl/prints/Geeraerts_2009draft_Theories_of_Lexical_Semantics.pdf >
- Глеър, П. 1968:** Glare P. G. W. *Oxford latin dictionary*. Oxford University Press/Clarendon Press. 1968
- Голадей, С. 2007:** Golladay, Sonja Musser. “Los libros de acedrex dados e tablas: Historical, Artistic and Metaphysical Dimensions of Alfonso X’s Book of Games” [последно посещение на 10 Ноември 2022 г.] – http://etd.library.arizona.edu/etd/GetFileServlet?file=file%3A%2F%2F%2Fdata1%2Fpdf%2Fetd%2Fazu_etd_2444_1_m.pdf&type=application%2Fpdf >
- Гомес де Силва, Г. 1985:** Gómez de Silva, G. Elsevier's Concise Spanish Etymological Dictionary. Elsevier Scientific Publishing Company – <https://dokumen.pub/elseviers-concise-spanish-etymological-dictionary-hardcovernbped-0444424407-9780444424402.html>
- Де Ваан, М. 2008:** De Vaan M. *Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages*. [Leiden Indo-European etymological dictionary. Volume 7]. Leiden, Boston. 2008
- Дензин, Н. 1984:** Norman K. Denzin. *On Understanding Emotion*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers. 1984
- Де Резенде, Ж. 1997:** De Resende, J.M. *O cólera, a cólera*. – В: *Revisat de Patologia Tropical*, Vol. 26(1). – < <https://revistas.ufg.br/iptsp/article/download/17377/10410/71088> >
- Де Ривера, Дж. 1992:** De Rivera, Joseph. *Emotional climate: Social structure and emotional dynamics*. – В: *International Review of Studies on Emotion*. 2. 197-218.
- Джаспър, Дж. 2011:** Jasper, James M., *Emotions and Social Movements: Twenty Years of Theory and Research*. – В: *Annual Review of Sociology*, Vol. 37, pp. 285-303, 2011 [последно посещение на 10 януари 2022 г.] < <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-soc-081309-150015> >

- Джаксън, Зе Амвела. 2007:** Jackson, H., Zé Amvela, E. *Words, Meaning and Vocabulary. An Introduction to Modern English Lexicology*. 2nd edition. London: Continuum.
- ДКИЕ:** Диахронен корпус на испанския език. REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: Banco de datos (CORDE) [en línea]. Corpus diacrónico del español. <<http://www.rae.es>> [последно посещение на 24 ноември 2022 г.]
- Дренска, М. 1996:** Дренска, М. *Dicionário português-búlgaro. Португалско-български речник*. София: Карина М. 1996
- Дренска, М. 2003:** Дренска, М. *Българско-португалски речник. Dicionário búlgaro-português*. София: ИК „Светулка 44“
- Дъркин, П. 2009:** Durkin, P. *The Oxford guide to etymology*. Oxford: Oxford University Press, 2009
- Екман, П. 1992:** Ekman, Paul. *An Argument for Basic Emotions*. – В: Cognition and Emotion, vol. 6. 1992 < <https://www.paulekman.com/wp-content/uploads/2013/07/An-Argument-For-Basic-Emotions.pdf> >
- Екман, П. 1998:** Ekman, Paul. *Universality of Emotional Expression? A Personal History of the Dispute*. In Ekman, P. (Ed.), *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (3rd ed., pp. 363-393). New York: Oxford University Press. <<https://paulekmangroup.wpenginepowered.com/wp-content/uploads/2013/07/Universality-Of-Emotional-Expression-A-personal-History.pdf> >
- ИКПЕ:** Исторически корпус на португалския език. Corpus Histórico do Português Tycho Brahe. – < www.tycho.iel.unicamp.br >
- ИРИЕ:** Исторически речник на испанския език. DHLE. Diccionario histórico de la lengua española (1933-1936) – < <https://www.rae.es/tdhle/airado#d3> >
- Кардозо, Ж. 1562:** Cardoso, J. *Hieronymi Cardosi Lamacensis Dictionarium ex Lusitanico in latinum sermonem*, Coimbra: Ex officina Ioannis Aluari, 1562. – <https://purl.pt/15192/4/res-276-v_PDF/res-276-v_PDF_24-C-R0150/res-276-v_0000_Obra%20Completa_t24-C-R0150.pdf >
- Кардозо, Ж. 1570:** Cardoso, J. *Dictionarium latino lusitanicum & vice versa lusitanico latinu[m] : cum adagiorum feré omnium iuxta seriem alphabeticam perutili expositione, ecclesiasticorum etiam vocabulorum interpretatione... / noué omnia per Hieronymu[m] Cardosum Lusitanum congesta ; recognita vero omnia per Sebast. Stockhamerum Germanum. Qui libellum etiam de propriis nominibus regionu[m] populorum, illustrium virorum... adiecit*. Ioan Barrerius: Conimbricæ, Portugal, 1570. – <https://purl.pt/14265/4/323623_PDF/323623_PDF_24-C-R0150/323623_0000_Obra%20Completa_t24-C-R0150.pdf >

- Касас, К. 1570:** Casas, Cristobal de las. *Vocabulario de las lenguas toscana y castellana*. 1570. – < <https://www.cervantesvirtual.com/obra/vocabulario-de-las-dos-lenguas-toscana-y-castellana-de-christoual-de-las-casas-en-que-se-contiene-la-declaracion-de-toscano-en-castellano-y-de-castellano-en-toscano-en-dos-partes-con-vna-introduccion-para-leer-y-pronunciar-bien-entrambas-lenguas-/> >
- Кемп, Стронгман. 1995:** Kemp, Simon, and K. T. Strongman. “*Anger Theory and Management: A Historical Analysis*.” – В: *The American Journal of Psychology*, vol. 108, no. 3, 1995, pp. 397–417. JSTOR [последно посещение на 20 януари 2021 г.] – <https://www.jstor.org/stable/1422897?read-now=1&seq=19#page_scan_tab_contents>
- Кемпер, Т. 1978:** Kemper, T.D. *A Social Interactional Theory of Emotions*. New York: Wiley. 1978
- Кемпер, Т. 1987:** Kemper, Theodore D. *How Many Emotions Are There? Wedding the Social and the Autonomic Components* – В: *The American Journal of Sociology*, Vol. 93, No. 2. (Sep., 1987), pp. 263-289
- Колева-Златева, Ж. 1998:** Колева-Златева, Ж. Семантична реконструкция. Методологични аспекти. Велико Търново, ИК „Знак ’94“, 1998.
- Короминас, Ж. 1984:** Corominas, J., J. A. Pascual. *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vols. Madrid, Gredos, 1980-1991.
- Лапеза, Р. 1981:** Lapesa, Rafael. *Historia de la Lengua Española*, (9.^a ed.). Madrid: Gredos, 1981
- Лейкъф, Ковечеш 1987:** George Lakoff and Zoltán Kövecses, ‘The Cognitive Model of Anger Inherent in American English’ – В: *Cultural Models in Language and Thought*. Dorothy Holland and Naomi Quinn (Editors). Cambridge: Cambridge University Press, 1987, 195–221
- Лопеш, О., Сарайва А. 1996:** Saraiva, Antonio José; Lopes, Óscar. *História da Literatura Portuguesa*. 17. ed. Porto: Porto Editora, 1996.
- Лоренсо, Р. 1985:** Lorenzo, R. *Crónica Troiana. Introducción e Texto*. Fundación Conde de Fenosa. Colección Documentos Históricos. Disposta pola Real Academia Galega. A Coruña. 1985 – < <https://doi.org/10.32766/rag.92> >
- Лоульър, Е. 2001:** Lawler, Edward J. *An Affect Theory of Social Exchange*. – В: *American Journal of Sociology*, vol. 107, no. 2, 2001, pp. 321–52. [последно посещение на 13 януари 2021 г.] – < <https://doi.org/10.1086/324071> >

- Маколи, Дж. 1899:** G. C. Macaulay. *The Complete Works of John Gower*. Oxford: Clarendon Press. [последно посещение на 2 ноември 2022 г.] – <
<<https://archive.org/details/completeworksofj02gowe/page/n9/mode/2up>>
- Малкил, Я. 1974:** Malkiel, Y. *Primary, Secondary, and Tertiary Etymologies: The Three Lexical Kernels of Hispanic Saña, Ensañar, Sañado*. – В: *Hispanic Review*, Vol. 42, №. 1, University of Pennsylvania Press, 1–32 [последно посещение на 20 септември 2022] – <<https://doi.org/10.2307/472587>>
- Мартинес де Толедо, А.** – живот и творчество <
<<https://dbe.rah.es/biografias/7692/alfonso-martinez-de-toledo>>
- Мацумото, Д. 2009:** Matsumoto, D. (2009) *The Cambridge Dictionary of Psychology*. David Matsumoto (General ed.), Cambridge University Press
- Мейлхамър, Р. 2014:** Mailhammer, R. *Etymology*. – В: Bower, Claire & Bethwyn Evans (eds.), *The Routledge Handbook of Historical Linguistics*, 423-442, London (2014): Routledge
- Насентес, А. 1955:** Nascentes, A. *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa*. Rio de Janeiro: Livraria Académica.
- ОЕР:** Онлайн етимологичен речник. Online Etymology Dictionary – <
<<https://www.etymonline.com/word/emotion>>
- Песни за Света Мария на Алфонсо X:** *Cantigas de Santa Maria de Alfonso X* – <
<<https://csm.mml.ox.ac.uk/?p=intro>>
- Пламър, Дж. 2015:** Plamper, J. *The History of Emotions. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Плъчик, Р. 2002:** Plutchik, Robert. *The Nature of Emotions*. – В: *American Scientist* 89, no. 4 (2001): 344. <
<<https://link.gale.com/apps/doc/A76442698/AONE?u=anon~3ee50fd3&sid=googleScholar&xid=5bcf6b34>>
- Помбо, Р. 2011:** Pombo, R. *Dicionário de Sinônimos da Língua Portuguesa*. 2nd edition. Rio de Janeiro: Academia Brasileira de Letras. – <
<https://www.academia.org.br/sites/default/files/publicacoes/arquivos/cams-10-dicionario_de_sinonimos_da_lingua_portuguesa-para_internet.pdf>
- Пувел, Я. 1998:** Jaan Puhvel: *Latin furor: Help from Hittite*. – В: *Mír Curad: Studies in Honor of Calvert Watkins*. Edited by Jay Jasanoff, H. Craig Melchert & Lisi Oliver. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft, University of Innsbruck, 1998.
- Рианьо Родригес, Гутierrez Аха, 2008:** Riaño Rodríguez, T., Gutiérrez Aja, C. *El Cantar de Mío Cid. 2 : fecha y autor del Cantar de Mío Cid*. Alicante : Biblioteca

Virtual Miguel de Cervantes, 2006 – <
<https://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcxh011> >

РИЕ: Речник на испанския език. *Diccionario de la lengua española - Real Academia Española* [последно посещение на 12 декември 2022 г.] – <
<https://www.rae.es/>>

Родас, Сория. 2009: Rodas, G.C.; Soria, G.V. *La Chanson de Florence de Rome y Otas de Roma : Algunas consideraciones sobre traducción en la Edad Media.* [En línea] *Olivar*, 10(13). [последно посещение на 4 ноември 2022 г.] – <
http://www.fuentesmemoria.fahce.unlp.edu.ar/art_revistas/pr.3862/p.r.3862.pdf>

Сантос-Бургоа, Шнайдер. 1994: Santos-Burgoa, Carlos y Schneider, Maria Cristina. *Tratamiento contra la rabia humana: un poco de su historia.* – В: *Revista de Saúde Pública* [online]. 1994, v. 28, n. 6, pp. 454-463. [последно посещение на страницата: 19 ноември 2022 г.] – < <https://doi.org/10.1590/S0034-89101994000600010> >

Сегура Мунгия, С. 2014: Segura Munguía, S. *Lexicón (incompleto) etimológico y semántico del Latín y de las voces actuales que proceden de raíces latinas o griegas.* Bilbao: Publicaciones de la Universidad de Deusto.

Силва, А.М. 1789: Silva, A.M. *Diccionario da lingua portugueza.* – <
<https://www2.senado.leg.br/bdsf/handle/id/242523> >

Собрал, К. 2001: Sobral, C. *O Flos Sanctorum de 1513 e suas adições portuguesas.* – В: *Lusitania Sacra*, (13-14), pp. 531-568 <
<https://doi.org/10.34632/lusitaniasacra.2001.7380> >

Соуза, К. 2021: Sousa, C.A.L.S. *O basilisco: dos bestiários ao Orto do Esposo.* Tese de Mestrado. Faculdade de Letras. Universidade de Lisboa. 2021 – <
https://repositorio.ul.pt/bitstream/10451/49290/1/ulfl_tm.pdf >

Стронгман, К.Т. 2003: Strongman, K. T. *The psychology of emotion: from everyday life to theory*, 5th ed. Chichester: J. Wiley & Sons. 2003

Татиан, Д. 2015: Tatián, D. In: *Revista Estrategias - Psicoanálisis y Salud mental*, n. 3, May 2015: 14-16 – < <https://revistas.unlp.edu.ar/Estrategias/issue/view/214/80> >

Терерос и Пандо, Е. 1787: Terreros y Pando, E. *Diccionario castellano con las voces de ciencias y artes y sus correspondientes en las tres lenguas francesa, latina é italiana*, Vol. III. 1787

Търнър, Дж. 2001: Turner, Jonathan. *Toward a General Sociological Theory of Emotions.* – В: *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 29. 133 - 161. <

https://www.researchgate.net/publication/229474185_Toward_a_General_Sociological_Theory_of_Emotions >

Фичино, М. 1594: Ficino, M. *De Amore. Comentario a “El Banquete” de Platón.* Traducción y estudio preliminary - Rocío de la Villa Ardura. Tercera Edición. Madrid. Editorial Tecnos (Grupo Anaya, S. A.), 1994

Франко, А. 1716: Franco, A. *Indiculo Universal. Contem distinctos em suas classes os nomes de quazi todas as cousas que ha no mundo, & os nomes de todas as Artes e Sciencias,* Évora: Oficina da Universidade de Évora, 1716: 136-137 [последно посещение на 16 юли 2022 г.] –
<https://archive.org/details/bub_gb_wJ4lOORK6KwC/page/n157/mode/2up>